

VI

Wapengekletter in Tilburg 1830-1839

**Hoe de 10-daagse veldtocht tot
vriendschap en huwelijk leidt**

Illustratie omslag
Utrechtse Vrijwillige Jagers van de 13^e afdeling Infanterie
Op het Heuvelplein te Tilburg rond 1830

Voorwoord

In stamboomonderzoek nemen mannen vaak een dominante positie in.

Ten onrechte, want vrouwen hebben in de familiegeschiedenis een even grote en eigen plaats. Niet alleen geven ze de helft van het erfelijk materiaal door aan hun kinderen, ze vervullen ook de centrale taak bij hun opvoeding.

Dat alleen al is voldoende reden mijn overgrootmoeder Wilhelmina een prominente plek te geven, zoals overigens aan alle voormoeders, in de reeks familie verhalen over de familie Konings.

Ons verhaal gaat niet over Wilhelmina alleen, maar vooral ook over haar beide grootvaders, Arnold Hersmis uit Arnhem en Gerardus Pape uit Oosterhout. Beide mannen worden in 1830 onder de wapenen geroepen en trekken samen ten strijde om de opstandige zuidelijke provincies tot de orde te roepen. Tilburg is de stad waar ze worden ingekwartierd, vriendschap sluiten en familie worden. De oudste dochter van Gerard trouwt met de oudste zoon van Arnold en Wilhelmina is het eerste kind uit dit huwelijk.

Wanneer de geschiedenis van je familie een directe relatie blijkt te hebben met een historisch belangrijke gebeurtenis, dan is dat een buitenkans die je met beide handen aangrijpt. Wie wil er geen onderdeel zijn van de geschiedenis van zijn land?

We hebben de titel `Wapengekletter in Tilburg` gekozen, omdat we aan de hand van de levens van beide grootvaders van Wilhelmina de tiendaagse veldtocht van 1831 kunnen koppelen en een centrale plaats geven in de analen van de familie Konings.

Landsbelang en historische gebeurtenissen maken daarna plaats voor een kleine, persoonlijke zoektocht naar Wilhelmina Hersmis, mijn overgrootmoeder. Onze levens komen dicht bij elkaar; als ze 3 jaar langer had geleefd had ze mij in haar armen kunnen houden. Dit geeft een gevoel van nabijheid, maar tegelijkertijd is ze zo ver weg: iemand uit een andere tijd.

Het kan bijna niet anders of Wilhelmina heeft spannende verhalen gehoord over de militaire diensttijd van haar beide grootvaders en hun belevenissen en ontberingen. De meeste verhalen zijn verteld door opa Hersmis. Opa Pape heeft de tijd niet gehad om met zijn kleindochter over zijn herinneringen te praten. Hij overlijdt in november 1859, dan is Wilhelmina pas 3,5 jaar oud.

We beperken ons onderzoek tot de eerste fase van haar leven, de tijd voor haar huwelijk. Wie is ze, wie zijn haar ouders, grootouders, broers en zussen? Hoe verloopt hun leven en welke belangrijke gebeurtenissen hebben zich daarin afgespeeld?

Op 20 september 1877 trouwt Wilhelmina met Godefridus Konings. Dan begint haar leven als getrouwde vrouw en moeder. De rol die ze speelt als mevrouw Konings en moeder van een groot gezin, wordt in een apart familie verhaal verteld. Het leven van mijn overgrootvader Goof Konings (1854-1941) en zijn gezin is opgetekend in Boek VI in de familiereeks.

De Belgische Opstand

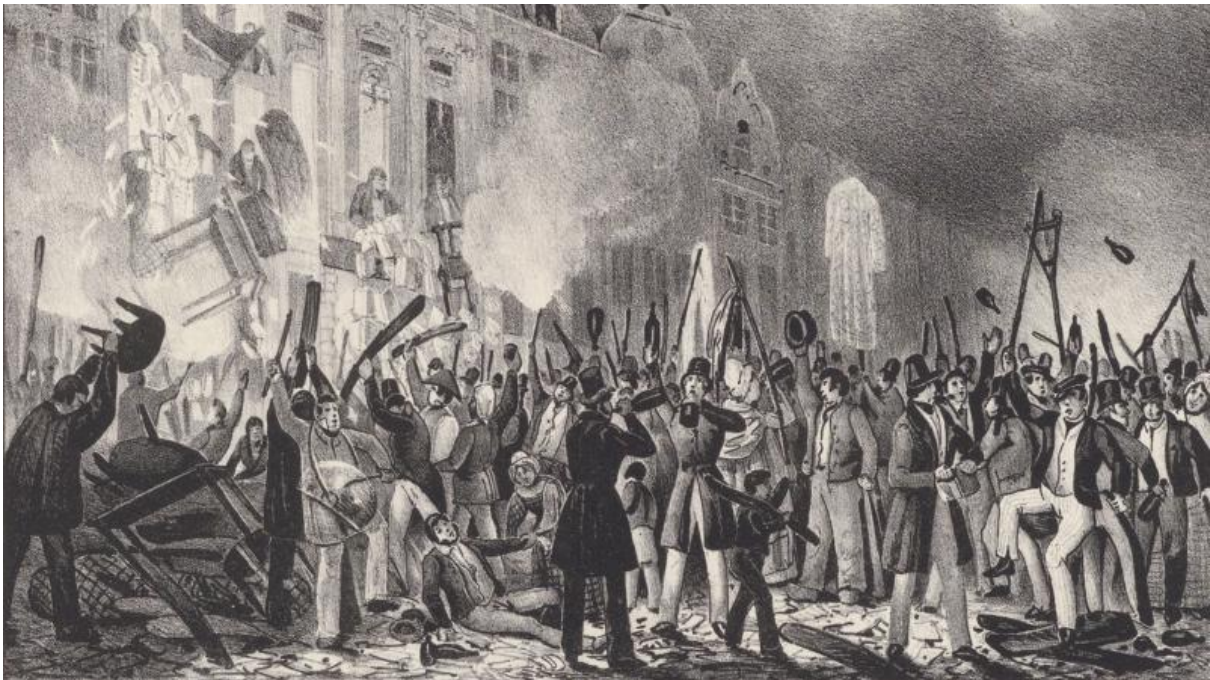
Nederland en oorlog

Wel beschouwd is de Belgische Opstand de enige oorlog die het Koninkrijk der Nederlanden op eigen grondgebied heeft gevoerd. Min of meer.

En de Slag bij Waterloo dan, waarin kroonprins Willem zich zo moedig heeft gedragen? Dat was wel een oorlog op ons grondgebied, maar die werd gevoerd door een internationale coalitie waarin we ons bescheiden rolletje mochten meespelen.

We vergeten de Tweede Wereldoorlog toch niet? Dat was inderdaad een verschrikkelijke oorlog, maar die zijn wij niet begonnen, we waren meteen verslagen en bezet. Binnen enkele dagen liepen de Duitsers ons onder de voet en het zijn de geallieerden die 5 jaar later Nederland hebben bevrijd. De Politieonele Acties in Indonesië waren toch in werkelijkheid een echte oorlog op ons eigen (koloniale) grondgebied? Daar zijn we het over eens, maar wat hebben we aan een oorlog waarvan Nederland zelf officieel zegt dat het geen oorlog is geweest?

Nee, we blijven bij ons standpunt: de Belgische opstand die op 25 augustus 1830 begint, is echt de enige oorlog waarbij Nederland zelf het initiatief neemt. Maar is het wel echt een oorlog of vooral wengekletter?

Opstand in Brussel

De 10-daagse veldtocht die in augustus 1831 wordt gehouden, heeft niet tot doel grondgebied te verdedigen of terug te veroveren. De korte veldtocht is bedoeld om de smadelijke aftocht uit Brussel te wreken en bij de leden van de Conferentie van Londen betere scheidingsvoorwaarden af te dwingen. Als Nederland tijdens de veldtocht de mogelijkheid krijgt België de genadestoot toe te brengen, grijpt Frankrijk in en stuurt prins Willem en zijn troepen terug over de huidige landsgrens. Er blijft enkel nog een beperkte Nederlandse troepenmacht gelegerd in Antwerpen, Maastricht en Luxemburg. De hoop dat Pruisen en Rusland Nederland te hulp zullen schieten vervliegt, omdat Rusland de handen vol heeft aan het onderdrukken van een opstand in Polen. Anders hadden we weer een oorlog gehad waarin anderen voor ons de kolen uit het vuur zouden halen.

Wat aan de opstand voorafging

Het Koninkrijk der Nederlanden ontstaat in 1815 na de nederlaag van Napoleon.

Het is de bedoeling dat het gaat fungeren als een buffer tussen Frankrijk en Engeland. Deze aartsrivalen moeten uit elkaar gehouden worden door een staat met voldoende omvang en aanzien. Daarom wordt het een koninkrijk, bestaande uit de samenvoeging van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden.

Het is eigenlijk een door het Congres van Wenen afgedwongen huwelijk. De katholieken in de voormalige Zuidelijke Nederlanden hebben het niet zo op de fanatieke protestanten en de Franstaligen voelen ook geen warme band met de Nederlanders, hun taal en hun politiek in het verre Den Haag. Dat wordt er niet beter op als Willem I een eigenzinnige vorst blijkt te zijn, die zich weinig aantrekt van de grondwet en de democratische spelregels.

In tegenstelling tot het noorden is er in het zuiden een grote, strijdbare liberale minderheid die vanaf het begin van het koninkrijk luidruchtig actief is. Vrijheid van drukpers is hun centrale eis. Samen met de katholieken, die de vrijheid van onderwijs in gevaar zien komen door het systeem van openbare staatscholen, vormen zij in 1828 een monsterverbond. Ze richten de "Union des Oppositions" op. Als Willem I zijn onderwijspolitiek ondanks groeiende weerstand toch doorzet, ontstaat er in het katholieke België een verbeterd schoolstrijd. Tot overmaat van ramp breekt er recessie uit, met hongersnood als gevolg. Dit vormt een explosieve cocktail. Wanneer zal de bom barsten?

De inspiratie voor de opstand komt uit Frankrijk. Koning Karel V is enkele jaren eerder door een volksopstand tot aftreden gedwongen. Reden voor de volksopstand is de absolutistische regeerstijl van de koning die de voeling met de historische realiteit volledig blijkt kwijtgeraakt. Hij wil terug naar de tijd van voor de Revolutie en probeert het Ancien Régime te herstellen. Het volk ontsteekt in woede over het besluit van Karel om de edelen financieel te compenseren voor de eigendommen die zij tijdens de Revolutie zijn kwijtgeraakt. Er is het enorme bedrag van 1 miljard francs voor uitgetrokken, terwijl er grote armoede is onder de bevolking.

Karel ontbindt de kamer en schrijft nieuwe verkiezingen uit in de hoop dat het liberale deel van de volksvertegenwoordiging verliezen zal lijden. Vervolgens kondigt hij zonder instemming van de Kamer van Afgevaardigden te vragen op 26 juli 1830 de volgende ordonnanties af:

- de nieuwgekozen volksvertegenwoordiging wordt ontbonden
- het kiesrecht wordt verder ingeperkt
- de vrijheid van drukpers wordt ingetrokken

De verkiezingen pakken evenwel uit in het voordeel van de liberalen. Dan gaat het snel. Karel wordt van de troon gestoten en vlucht naar het buitenland. De liberalen in de Zuidelijke Nederlanden kunnen hun ogen niet geloven: het blijkt mogelijk om een koning af te zetten en veranderingen door te voeren!

Willem I is dan wel geen absolutistisch vorst, hij gedraagt zich als een verlicht despoot.

Daarnaast spelen er nog een paar grote problemen: de onevenredig hoge belastingen voor de zuidelijke provincies en structurele achterstelling van het zuiden bij de te nemen besluiten. Vooral de invoering van het Nederlands als voertaal zet veel kwaad bloed bij de middenklasse en de grote liberale oppositie in Brussel.

Het is in 1830 al wekenlang onrustig in Brussel. Op 25 augustus 1830 slaat de vlam in de pan tijdens de opvoering van de opera "La Muette de Portici" die handelt over de vrijheidstrijd van de inwoners van Napels tegen de Spaanse overheersers. De opstandelingen ruiken hun kans. Er is geen houden meer aan. Na de voorstelling gaan opgewonden burgers de straat op en ontketenen een opstand die niet meer in de hand is te houden. Op 27 september 1830 moeten de Nederlandse troepen Brussel definitief verlaten.

Leger en dienstplicht in oorlogstijd

Een dag later, op 28 september, roept Willem reservetroepen onder de wapenen. Op 5 oktober worden ook de plaatselijke schutterijen gemobiliseerd.

In de loop van oktober verzamelen zich in Noord-Brabant de door desertie sterk uitgedunde restanten van de onderdelen die in het zuiden gelegerd waren. Verder ontstaan er in het land spontaan allerlei vaderlandslievende vrijwilligerseenheden waaronder diverse studentenkorpsen.

Uit dit samenraapsel van ontmoedigde soldaten, onwillige schutterijen, geestdriftige maar ongeoeffende vrijwilligers, wordt in korte tijd een veldleger samengesteld. Dat gaat niet van een leien dakje. De vrijwilligers zijn wel geestdriftig, maar volstrekt ongeoeffend. Dat geldt ook voor de rekruten en de leden van de schutterijen. Niettemin slaagt generaal Van Geen, aan wie de opbouw van het veldleger is opgedragen, erin binnen het jaar een leger op de been te brengen dat begin augustus 1831 in staat is tot de door de Koning bevolen veldtocht.

Om het militaire bedrijf in de 30er jaren van de 19e eeuw beter te kunnen begrijpen gaan we wat dieper in op het functioneren van leger en dienstplicht in het algemeen en de gevolgen van het militaire gebeuren voor de Nederlandse samenleving.

Tijdens de slag bij Waterloo, medio 1815, worden bijna 3000 militairen in Nederlandse dienst gedood, gewond of vermist. Dit zijn beroepsmilitairen (huurlingen) van allerlei nationaliteiten. Het gloednieuwe Koninkrijk der Nederlanden is nu een echte natie en een natie heeft een eigen leger nodig, geen huurlingenleger. Zo kort na de Napoleontische Tijd waarin ruim 20.000 militairen uit de Nederlandse gewesten sneuvelen en een groot aantal verminkt worden, is het begrijpelijk dat er niet zoveel animo is om vrijwillig dienst te nemen. Daarom is koning Willem I gedwongen de samenstelling van de landsverdediging aan te passen aan de gewijzigde omstandigheden.

Er blijft een afgeslankt leger bestaan van vrijwillig dienende beroepsmilitairen, de zogenaamde "Staande Armée". Deze legermacht is altijd inzetbaar, ook buiten de landsgrenzen (voor de verdediging van de onze koloniën wordt een apart leger opgericht: de KNIL). Daarnaast komt er ter aanvulling een "Nationale Militie", een leger van 22.000 dienstplichtigen die ingezet kunnen worden voor de territoriale verdediging. De militie bestaat alleen uit infanterie en artillerie. De duur van de dienstplichtperiode is 5 jaar; van het 18e tot en met het 22e levensjaar. In die periode mag een militair niet trouwen.

De dienstplichtigen worden jaarlijks door middel van loting aangewezen. In vreedstijd zijn ze gewoon burger en moeten jaarlijks aan een uitgebreide najaarsoefening deelnemen. Er moet flink geoefend worden, want in een leger in oorlogstijd zijn marsen van 16 uur per dag met een volledige bepakking van 25 kg geen uitzondering.

Als een milicien met groot verlof tijdens zijn dienstplichtige periode wil trouwen, kan dat alleen onder voorwaarde dat zijn vrouw hem niet zal volgen als hij ergens in Nederland gekantonneerd wordt. Arnoldus en Gerardus hebben dat bij hun wettelijk huwelijk plechtig moeten beloven.

Het is mogelijk om een ander (tegen betaling) als remplaçant je dienstplicht te laten vervullen. Ook kan iemand zijn loting ruilen met een ander: een ander persoon gaat in jouw plaats in het leger, maar jij blijft wel in het lotingbestand en kunt later onder de wapenen worden geroepen.

Het remplaçantienstelsel zorgt ervoor dat de zonen uit de hogere klassen de dienstplicht kunnen afkopen. En lotruil gaat ook niet gratis. Het resultaat is dat de nationale militie daardoor voornamelijk wordt bevolkt door mannen uit de armere lagen van de bevolking: mannen die het geld zo hard nodig hebben dat ze daarvoor zelfs hun leven willen riskeren.

Met 5 jaar militieplicht zijn we er niet: er is ook nog een Schutterplicht. Elke wat grotere plaats heeft een schutterij. Mannen van 25 tot en met 34 jaar kunnen daarvoor worden ingeloot. De schutterij is een plaatselijke ordedienst, een soort BB (Burger Bescherming). In 1830 moet alle hensen aan dek en worden de schutterijen van hun plaatselijke binding losgemaakt en als "Landstorm" aan het nationale leger toegevoegd.

Barre omstandigheden

De winter van 1830-1831 is koud. De soldaten wachten in hun kampementen op wat gaat gebeuren. Het vriest langdurig en er valt veel sneeuw. De wegen zijn nauwelijks begaanbaar en de vele militairen lijden honger. De conditie en moraal van de troepen zijn bij de start van de veldtocht daarom slecht te noemen.

Het hoeft dan ook niet te verbazen dat de grootste verliezen tijdens de veldtocht worden veroorzaakt door honger, dorst, ongelukken, ziekten en onderlinge beschietingen en nauwelijks door vijandelijk vuur. *"Wie zijn vader heeft vermoord en zijn moeder heeft vergeven, die is nog veel te goed voor het soldatenleven"*. Dit soldatenlied stamt uit de 10-daagse veldtocht en geeft aan hoeveel ontberingen de soldaten hebben moeten lijden.

Ondanks alle ellende en onwilligheid van de schutterijen, staat er op 1 juli 1831 een leger paraat. De Nederlandse legersterkte bestaat, inclusief de garnizoenstroepen, uit 90.696 manschappen en 9.253 paarden. Voor de 10-daagse veldtocht worden 37.340 manschappen ingezet, 6.467 paarden en 78 vuurmonden.

Het mobilisatiebevel van Willem I brengt een massale verhuizing teweeg. Tienduizenden soldaten uit alle delen van het land, vertrekken naar hun mobilisatiebestemmingen aan de zuidgrens van Noord-Brabant, o.a. Bergen op Zoom, Breda, Rijen, Tilburg, St. Oedenrode en Eindhoven.

Tilburg telt 12.000 inwoners en wordt door duizenden soldaten overspoeld. Vrijwel alle Tilburgse gezinnen krijgen vanwege het grote aantal militairen met inkwartiering te maken. Waar geen kampement of

kazerne is, ontvangen de soldaten een biljet dat ze aan de bewoners moeten geven waar ze ingekwartierd willen worden.

Sommige financieel draagkrachtige soldaten leggen geld bij om een beter kosthuis te kunnen kiezen. Met dit biljet kunnen de gastgezinnen hun vergoeding innen. De vergoeding per gezin is 35 ct. per dag per soldaat inclusief kost en inwoning.

Arnold Hersmis en Gerard Pape arriveren in Tilburg

Onder hen bevinden zich twee soldaten die nog geen weet hebben van elkaar en van hun gemeenschappelijke toekomst die op het punt staat te beginnen.

Het zijn Arnoldus Hersmis uit Arnhem en Gerardus Pape uit Oosterhout. Arnold wordt geboren op 11 juli 1804, Gerard op 26 september 1808 te Oosterhout.

Beiden zijn ze ingedeeld bij de 13^e afdeling Infanterie en worden gekantonneerd (ingekwartierd) in Tilburg en wachten op de dingen die komen gaan.

In 1831 is Arnoldus Hersmis 27 jaar. Hij is gezien zijn leeftijd te oud om ingeloot te zijn voor de Nationale Militie. Hij vervult daarom zijn schuttersplicht voor de plaatselijke schutterij van Arnhem en is, gezien de oorlogssituatie, via de "Landstorm" toegevoegd aan het nationale leger.

Arnoldus heeft een vriendin, Willemijn Hendriks, die (clandestien) met hem meereist naar zijn kantonneringsbestemming. Dat is officieel verboden, maar ze willen bij elkaar blijven want ze hebben een zontje, Lambertus, van enkele maanden oud. Het is niet duidelijk of Arnoldus, met Willemijn in zijn kielzog, rechtstreeks van Arnhem naar Tilburg is gekomen. In 1830 wordt hij, 26 jaar oud, geregistreerd in Grave. Dat is waarschijnlijk een tussenstop op weg naar zijn uiteindelijke mobilisatiebestemming.

Gerardus Pape is augustus 1831 bijna 24 jaar oud en ingeloot voor de schutterij van Oosterhout. Vanwege de dreigende oorlogssituatie wordt ook hij als "Landstormer" ingezet en marcheert, waarschijnlijk met tegenzin, naar Tilburg. Het blijft voor hem wel mogelijk om contact met zijn familie te onderhouden. Dat ligt anders voor Arnoldus en Willemijn: Arnhem is (te) ver weg.

Armoede en verveling

Er is veel vaderlandslievendheid onder de bevolking van Nederland. Duizenden vrijwilligers melden zich aan. Zo komt op 8 januari 1831 onder andere het korps Utrechtse Vrijwillige Jagers in Tilburg aan. Het korps bestaat uit voornamelijk uit studenten. Zij hebben een gebrekkige militaire opleiding en worden dan ook niet echt ingeschakeld bij de gevechten. Ze vormen speciale verkenningseenheden en doen waarnemingsactiviteiten. Gelukkig kunnen de studenten schrijven. Dat heeft een aantal interessante dagboeken opgeleverd.

In de dagboeken wordt geklaagd over de erbarmelijke slaap- en eetomstandigheden. Zo schrijft een studentsoldaat dat er in Tilburg *"heel veel armzalige woningen"* zijn en dat hij 's morgens bij het ontbijt *"bruinachtig water krijgt dat koffie moet voorstellen en een of twee grote sneden hard bruin brood besmeerd met een soort botervet"*.

Een andere studentsoldaat klaagt ook over het eten dat hij in het gastgezin krijgt: *"Alle dagen spek, alle dagen een vette soep zonder vleesch, gelijk aan vuil water"*. Hij vertelt verder dat hij in een gezin met veertien personen rond de tafel zit. Er wordt een pan met aardappelen op tafel gezet, een schaal vlees en een pot vet, maar geen borden. Iedereen eet met de vork rechtstreeks uit de potten en pannen.

De verhalen over de armoede zijn niet overdreven. Er bestaat een nauwkeurig overzicht van de gemeentelijke belastingen uit 1832. Berekeningen tonen aan dat van de 901 gezinshoofden die werkzaam zijn als textielarbeider, er 526 onder de armoedegrens leven. Een op de vijf Tilburgers is arm en heeft steun nodig. Het gaat hier niet om ongeschoolden, maar om geschoolde arbeiders die wel degelijk een vak beheersen (wevers, spinners, scheerders). Ze werken zes dagen per week 12 uur of meer, maar kunnen desondanks hun gezin niet onderhouden.

Er wordt in de dagboeken geklaagd dat het leven in Tilburg erg saai is. De sociëteit "Concordia" en "De Gouden Leeuw" zijn de enige algemene uitgaansgelegenheden. "De Roskam" (het huidige café-restaurant "Voskens" aan de Korte Heuvel) is de favoriete herberg voor de studentsoldaten.

Studentvrijwilliger Pieter Jacobs uit Utrecht heeft gelijke ervaringen: *"Het zal u dan wel niet verwonderen dat wij nog steeds onder dezelfde lakens slapen, die reeds aan de manschappen van een vroegere inkwartiering dienden"*. Hij doet ook een scherpe waarneming. Jacobs vermeldt dat de Tilburgers en vele andere Brabanders graag aansluiting zouden willen zoeken bij de Belgen, maar daar onvoldoende *"ondernemerszicht voor hebben"*. Ook uit andere dagboeken en verslagen blijkt dat de soldaten van boven de rivieren zonder geestdrift en zelfs koel worden ontvangen door de Brabanders, die zich inderdaad nauwer verwant voelen met de katholieke Belgen dan met de protestantse Hollanders.

Lossere zeden

Rond 1820 is in Nederland 5% van de geboorten buitenechtelijk. In veel grote steden is dat percentage veel hoger: 16-17%. De stijging van het aantal buitenechtelijke kinderen kan niet alleen verklaard worden uit een soort morele crisis. De steden met een hoog percentage buitenechtelijke geboorten zijn garnizoenssteden. In deze steden zijn veel militairen aanwezig die tijdens hun dienstdienst niet mogen trouwen maar toch aan hun gerief willen komen. Er zijn maar weinig obstakels om als militair contact te leggen met ongehuwde meisjes omdat er nauwelijks concurrentie is van de lokale vrijgezellen. Die zijn door de heersende economische crisis vaak gedwongen ver van huis werk te zoeken. Voor de huwbare vrouwen is de situatie juist omgekeerd.

Er bestaat een enorm tekort aan huwbare mannen, zodat de thuisgebonden ongehuwde vrouwen erg hard hun best moeten doen om aan de man te komen. Hierbij wordt voorzichtigheid weleens uit het oog verloren. Als de economie na 1820 opbloeit, neemt het aantal buitenechtelijke geboorten sterk af omdat er voor mannen nu ook in eigen streek werk te vinden is. Omdat in Tilburg tot 1839 een groot aantal militairen paraat blijft, is het aantal onwettig geboren in de periode 1831-1840 met 7% aan de hoge kant. Daar hebben Arnoldus en Gerardus samen met hun vriendinnen hun aandeel in geleverd.

Wantrouwige overheid

In het dagblad "De Noord-Brabander" wordt in 1830 de eigen provincie op dichterlijke wijze aan het hoofd van het verzet geplaatst:

*Nauw klonk de krijgsklaroen door Hollands Vlakten rond
Of 't golvend oorlogslied ruischte ook op deze grond
Noord-Braband, aan de spits van Neerlands vrije staten
Streeft naar de Kroon zelfs der trouwhartigste onderzaten*

De houding van de regering is echter volledig tegenovergesteld aan deze van vaderlandsliefde druipende dichtregels. De Noord-Brabantse en Limburgse afdelingen van het leger, die voornamelijk bestaan uit katholieken, worden tijdens de opstand overgeplaatst naar Friesland en Groningen, omdat de vrees bestaat dat als het eropaan komt, ze niet loyaal genoeg zullen zijn. Waterdicht was de overplaatsingsregeling niet want Arnold en Gerardus zijn beiden van katholieke huize maar worden toch in Brabant gelegerd in plaats van naar ergens naar het noorden van het land gestuurd te worden. Gelukkig maar, want dan zouden ze elkaar nooit ontmoet hebben en zou dit verhaal nooit geschreven zijn.

De geboorte van België

Terwijl het noorden zich opmaakt voor een vergeldingsactie voor de smadelijke aftocht uit Brussel op 27 september 1830, tonen de opstandige provincies een bewonderenswaardige daadkracht. Tussen eind september 1830 en augustus 1831 worden met grote voortvarendheid onomkeerbare besluiten genomen. Meteen na het vertrek van de Nederlanders uit Brussel, wordt er een Voorlopig Bewind ingesteld dat tegelijkertijd als voorlopige regering optreedt.

In sneltreinvaart ontstaat er een nieuwe staat:

- 4 oktober verklaart België zich onafhankelijk
- 12 oktober wordt per decreet de vrijheid van onderwijs afgekondigd
- 3 november zijn er verkiezingen voor het Nationaal Congres
- 10 november komt het Nationaal Congres voor het eerst bij elkaar
- 4 juni 1831 wordt Prins Leopold van Saksen-Coburg-Saalfeld tot koning uitgeroepen
- 9 juli 1831 wordt er door het volledig afgescheiden België akkoord gegaan met het voor België gunstige "Verdrag van de XIV-artikelen"
- 21 juli bestijgt Leopold I de troon

Pikant detail: Leopold is luthers en zal dat zijn leven lang blijven. Het is op zijn minst eigenaardig dat de anti-protestantse katholieke opinie in België, zich dit keer niet verzet tegen een protestante koning. Waarschijnlijk is de tegenstelling katholiek-protestant vooral een culturele tegenstelling: protestantisme gemengd met arrogantie en eigen gelijk, is moeilijk te accepteren voor het katholieke zuiden.

De Conferentie van Londen

Dat België zo snel kan overgaan tot het vormen van een eigen staat is het gevolg van de Conferentie van Londen dat een voortzetting is van het Congres van Wenen, dat na de val van Napoleon allerlei territoriale en politieke problemen moet oplossen.

Karikatuur van Honoré Daumier. De grote mogendheden tekenen een verdrag, Belgen en Nederlanders staan op de achtergrond. Rusland staat met een voet op Polen en houdt dat land onder bedwang.

Het Koninkrijk der Nederlanden is een van hun producten. De mogendheden moeten 15 jaar na dato (Het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Rusland, Pruisen en Oostenrijk) tot hun teleurstelling constateren dat hun eerdere besluit niet levensvatbaar blijkt te zijn.

Willem I gaat natuurlijk niet akkoord met het Verdrag van de XVIII-artikelen. Hij weigert de Citadel van Antwerpen te ontruimen en nestelt zich in de forten van Lillo en Liefkenshoek.

In Rijen wordt een veldleger samengesteld, aanvankelijk met een defensief doel. Er wordt door de opstandelingen de kreet geslaakt "België, vrij tot aan de Moerdijk". Het is niet ondenkbaar dat de Belgen proberen Noord-Brabant te veroveren en daarbij kunnen rekenen op de instemming van de Brabanders. Het plan rijpt om met een veldtocht nadrukkelijk de militaire macht van Nederland te laten zien en hiermee de Conferentie te dwingen om aan de territoriale eisen van Nederland tegemoet te komen.

Vorbereiding van de 10-daagse veldtocht

Er wordt in sneltreinvaart een veldleger samengesteld, dat gaat bestaan uit 4 divisies. Het totaal aantal manschappen bedraagt 37.000 soldaten en is samengesteld uit een mix van beroepsmilitairen, dienstplichtige miliciens, vrijwilligerskorpsen en eenheden schutterij. Bij dit legerkorps moeten nog de vestingtroepen worden gerekend die speciaal tot taak hebben een stad, vesting of andere locatie te verdedigen.

Samenstelling van het Nederlandse veldleger

Het opperbevel wordt kort voor de veldtocht in handen van de Prins van Oranje gelegd. Hij wordt bijgestaan door Prins Frederik en de Generale Staf onder leiding van luitenant-generaal de Constant Rebecque.

Er zijn vier divisies:

- de eerste Divisie onder leiding van luitenant-generaal van Geen heeft zijn hoofdkwartier in Breda; daar was ook de Cavaleriedivisie onder luitenant-generaal Jhr. A. D. Trip van Zoutland gelegerd.
- de Tweede Divisie ligt in het kamp te Rijen.
- de Derde Divisie bevindt zich te Eindhoven en omstreken.
- de Vierde divisie is een reservedivisie en is gelegerd bij Sint-Oedenrode.

Elk van de divisies bestaat uit twee brigades en een batterij veldartillerie, terwijl aan de eerste twee ook nog twee eskadrons lansiers zijn toegevoegd. De sterkte bedraagt ongeveer 9.000 man per divisie, De 4^e divisie bestaat uitsluitend uit schutterij en wordt om die reden in de achterhoede gehouden. Er is ook een reserve-artillerie te Breda, die achter de 1^e en 2^e divisie aan zal oprukken.

Opstelling van de divisies

Vanuit deze opstelling in Noord-Brabant zal het Nederlandse leger langs twee hoofdassen de opstandige provincies België binnentrekken.

De uitgangsposities zijn als volgt:

- de Eerste Divisie vertrekt vanuit Breda
- de Tweede Divisie vanuit Rijen en Tilburg
- de Derde Divisie vanuit Eindhoven
- de Reserve Divisie vanuit St. Oedenrode

In totaal ongeveer 37.000 manschappen.

Arnold Hersmis en Gerard Pape zijn ingedeeld bij de 13^e afdeling Infanterie. Deze afdeling maakt deel uit van de Derde Divisie en bestaat uit de volgende onderdelen:

- 1^e Brigade o.l.v. Kolonel Stroecker
- Leidse Vrijwillige Jagers
- 1^e afdeling Friese Schutters II
- 1^e afdeling Groningse Schutters II
- Reserve Bataljon 8^e afdeling Infanterie
- *13^e afdeling Infanterie*

Arnold en Gerard zijn, zoals we weten, in Tilburg ingekwartierd maar maken onderdeel uit van de Derde Divisie waarvan de hoofdmacht en legerleiding in Eindhoven is gelegd.

De Belgische legermacht

De Belgische veldtroepen bestaan uit 4 afzonderlijke legers. Twee legers spelen geen rol van betekenis; dat zijn het vrij zwakke Vlaamse leger aan de grens met Zeeuws-Vlaanderen en het Luxemburgse leger dat rond de vesting Luxemburg ligt. De twee legers van enig belang zijn:

- het Scheldeleger dat in de driehoek Antwerpen-Turnhout-Geel ligt
- het Maasleger, verspreid gelegd in de driehoek Maastricht-Hasselt-Tongeren

De Belgische krijgsmacht, ongeveer 31.500 man, is zeer divers samengesteld:

- revolutionairen van het eerste uur,
- gedeserteerden uit het Koninklijke (Nederlandse) leger
- veel Franse gelukzoekers die in België fortuin hopen te maken
- burgerwachten, te vergelijken met de Noordelijke Schutterijen
- enkele loslopende gewapende bendes

Ingraven en afwachten

Door de revolutionaire omstandigheden is er weinig gelegenheid weloverwogen een samenhangend leger met de daarbij behorende bevelstructuur op te zetten. De meeste officieren zijn naar Nederland vertrokken zodat de Belgen met een groot tekort aan geoefend kader te kampen hebben. Dat kader wordt snel uit de grond gestampt door snelle promoties, vaak op basis van vriendjespolitiek.

Het opperbevel dat bij de nieuwbakken Koning Leopold en zijn staf berust, is zwak en gebrekkig, en kan nauwelijks voor enige samenhang zorgen tussen de vier verschillende legers. Samengevat: de opstandelingen beschikken over een ongeïfend leger met onvoldoende deskundige leiding en zeer gebrekkige logistieke ondersteuning.

Door deze beperkingen is hun krijgsmacht gedwongen tot een statische en verdedigende vorm van oorlogvoering. En daar zoeken ze een passende strategie bij. Er wordt aangenomen dat de Nederlanders 4 vooruitgeschoven posten willen ontzetten en versterken om ze bij latere offensieven als uitvalsbasis te gebruiken.

De vier vooruitgeschoven posten:

- in de citadel van Antwerpen
- de vesting Maastricht
- in mindere mate Zeeuws-Vlaanderen
- de in Pruisische handen verkerende vesting Luxemburg

De strategie van de Belgen roept herinneringen op aan de 17e-eeuwse en begin 18e-eeuwse oorlogvoering waarin veldslagen van mobiele legers weinig voorkomen; in elk geval slechts zelden tot beslissingen leiden en waarin de verplaatsingen van het veldleger vooral dienen om bij verrassing het beleg voor een vijandelijke vesting te slaan.

Gedurende de 18e eeuw zien we allerlei hervormingen op het gebied van de tactiek, exercitie, organisatie en vorming van het leger en de verzorging ervan. Met als hoogtepunt de successen van de legers van de Franse Revolutie en Napoleon Bonaparte.

De sleutel tot de overwinning ligt in de beweeglijkheid van het veldleger, zowel strategisch tijdens de marsen, als tactisch op het slagveld.

Het veldleger moet de tegenstander bewust opzoeken, het onder voor zichzelf gunstige omstandigheden tot de slag dwingen, verslaan en in de achtervolging vernietigen. Daarna zou het bezetten van het land en in het bijzonder van het regeringscentrum in de hoofdstad het succes volledig maken.

Deze opvattingen vinden hun theoretisch-filosofische vorm in "Vom Kriege" (1832) van Carl von Clausewitz en zijn overige werk. Zijn opvattingen zullen tot de Eerste Wereldoorlog toonaangevend blijven voor het Europese militaire denken.

I: Eerste Divisie.
II: Tweede Divisie.
III: Derde Divisie.
R: Reserve Divisie.

De posities van Schelderleger en Maasleger zijn met rood aangegeven

Het Nederlandse aanvalplan

Het Nederlandse plan maakt gebruik van de uit elkaar liggende posities van het Scheldeleger en het Maasleger.

Het doel is een wig te drijven tussen deze beide legers voordat ze zich, op nadering van het Nederlandse leger zouden kunnen verenigen. Vervolgens zullen beide legers afzonderlijk uit elkaar worden geslagen en tot slot

zou via Leuven het vrijwel onverdedigde Brussel worden ingenomen en zou er een einde aan de opstand zijn.

Deze aanpak, die later 'de strategische doorbreking' zal worden genoemd, zal geslaagd zijn als tijdig Diest wordt bereikt, halverwege de lijn Mechelen-Hasselt. Want alleen daar, in het stroomgebied van de riviertjes de Dijle en Demer, kan een eventuele verdedigingslinie worden ingericht door de (twee) verenigde Belgische legers.

De Nederlandse aanval zal beginnen met het oprukken van de Eerste Divisie langs de lijn Breda - Turnhout - Geel en dan verder zuidwaarts in de richting van Diest. De Tweede Divisie zal vanuit Rijen iets meer naar het Oosten, als flankdekking aanvankelijk dezelfde hoofdrichting volgen, maar vanaf Turnhout steeds één dagmars voor de Eerste Divisie uittrekken.

Op de eerste operatiedag zal de Derde Divisie vanuit Eindhoven opmarcheren. Aangezien deze vanuit een zuidelijker gelegen basis start, kan zij de eerste dag naar het zuidwesten trekken en ten zuiden van Turnhout op de hoofdrichting van de aanval komen. De aanval op Turnhout kan dan eventueel van twee kanten worden ingezet. Voorbij Turnhout zullen dan de Tweede en Derde Divisie op korte afstand naast elkaar en elkaars flanken dekkend in de richting van Diest gaan.

De rechterflank van deze gezamenlijke aanval aan de kant van Antwerpen, zal worden beveiligd door schijnaanvallen op Antwerpen vanuit Bergen op Zoom en Breda. Die moeten de indruk wekken dat het om het ontzetten van de Citadel gaat. De linkerflank, die bedreigd kan worden door het Maasleger, zal worden afgeschermd door de Reserve Divisie die in de tijd dat de Derde Divisie zich bij de Tweede voegt, vrijwel pal zuidwaarts zal gaan via Eindhoven, Valkenswaard en daarna dwars door de Kempen naar Hasselt.

Verloop van de veldtocht

Op 2 augustus 1831 zetten de Eerste, Tweede en Derde Divisie zich in beweging en overschrijden de demarcatielijn. De veldtocht zal in grote lijnen volgens plan verlopen.

De vierde augustus gaat zonder gevechtshandelingen voorbij. Men stuit slechts op de onverschillige en soms vijandige houding van de burgerbevolking. De Eerste Divisie blijft bij Turnhout, terwijl de Tweede doorgaat naar Geel. De Derde bezet het even ten Oosten van Geel gelegen Mol.

De vijfde augustus levert evenmin grote problemen op. De Eerste Divisie trekt naar Geel, waar de Tweede juist opbreekt om Diest te bezetten. De Derde Divisie rukt na lichte gevechten bij Oostham, op naar Beringen, ten Noordoosten van Diest. Door het bezetten van deze twee plaatsen, Diest en Beringen, is aan het eerste doel voldaan omdat de twee Belgische legers blijven volharden in hun afwach- tende, statische houding. Daardoor hebben ze de kans voorbij laten gaan om gezamenlijk het moeras- sige gebied van Dijk en Demer te verdedigen. 6 augustus is een rustdag.

Doortocht door Poppel

Het Nederlandse leger kan al op 7 augustus het Maasleger verstrooien, maar door tactische blunders gaat kostbare tijd verloren. Ook de volgende dagen zit er weinig voortgang in de veldtocht. Het tempo van de eerste dagen van de opmars tot aan de rustdag op 6 augustus, is er helemaal uit.

In de nacht van 7 op 8 augustus ontruimt het Maasleger zijn kampement en trekt zich terug in Hasselt. Nederlandse cavaleristen slagen er pas voorbij Hasselt in de achterhoede van het Belgische leger in te halen. Met haastig aangevoerde artillerie begint een beschieting die rampzalige gevolgen voor de Belgen heeft. Het Maasleger marcheert in een zeer onordelijk verband, waarbij de diverse onderdelen willekeurig door elkaar lopen. Spoedig na het begin van de beschieting breekt er paniek uit en vluchten de Belgen door Tongeren in de richting van Luik.

Op 8 augustus bestaat het Maasleger als gevechtseenheid feitelijk niet meer.

Bij de zojuist beschreven gevechtshandelingen, die later de wat overtrokken naam 'slag bij Hasselt' krijgen, worden drie kanonnen buitgemaakt en na de veldtocht omgesmolten tot Metalen Kruizen voor alle deelnemers van de campagne.

De 9e augustus is de tweede rustdag; er is geen aanvalsplan omdat het Maasleger eerder is verslagen dan gepland. 's Avonds wordt besloten via Leuven op te rukken naar Brussel. Onder de berichten die de 9e binnenkomen zijn ook enkele minder geruststellende. Eerdere geruchten dat België overweegt de hulp in te roepen van een Frans leger onder bevel van generaal Gérard, worden sterker. De geruchten blijken waar te zijn.

Op 10 augustus 1831 marcheert het leger van Gérard in drie kolonnes in de richting van Brussel. Het Nederlandse leger komt die dag ook weer in beweging. De situatie is niet onverdeeld gunstig. De route

naar de hoofdstad is versperd door de vesting Leuven en het vanuit Antwerpen opgerukte complete Scheldeleger, beide onder persoonlijk bevel van Leopold. Het is de vraag of Brussel bezet kan worden vóór de Fransen ter plaatse zijn.

De plannen van de Prins van Oranje en zijn staf beogen Leuven en het kordon dat het Belgische leger ervoor had gelegd, aan te vallen met een omtrekkende beweging zowel ten Noorden als ten Zuiden van de stad. De aanval zal lopen via de lijn Lubbeek (op de weg Diest-Leuven) via Boutersem (op de weg Tienen - Leuven) naar de Grote Heide in het Zuiden.

Alle drie de Divisies worden daarbij gebruikt. Vóór de eigenlijke aanval moeten alle hoogten om de stad bezet zijn: de Pellenberg, de Looberg en de IJzerenberg.

De Eerste Divisie die in Diest ligt, zal vanuit het noordoosten naderen en de Pellenberg veroveren. De Tweede Divisie trekt vanuit de omgeving van Tongeren en Sint-Truiden via Tienen met een grote boog zuidelijk om Leuven, om ten westen van de stad aan de Brusselse kant, de IJzerenberg te bezetten.

De Derde Divisie rukt op vanuit Sint-Truiden, richting Tienen en rechtsreeks door naar Leuven om het kordon dat rond de stad ligt frontaal aan te vallen.

Op 10 en 11 augustus trekken de drie divisies elk volgens de hen toebedeelde taak naar Leuven. Op verschillende plaatsen stuiten ze daarbij op verzet en moeten de Nederlandse troepen zich met schermselingen een weg banen.

Prins Willem leidt de strijd in Ravels op 2 augustus 1831

Een gevecht van enige omvang

Een gevecht van enige omvang ontstaat de 11^e bij Boutersem, halverwege Tienen en Leuven, als de Derde Divisie op een voorhoede van het Scheldeleger stuit.

Het blijkt een op goed geluk ondernomen offensief onder de persoonlijke leiding van Leopold I te zijn. Ook hier escaleert het gevecht geleidelijk aan, omdat beide partijen reserves naar voren halen zonder zoveel overwicht te krijgen, dat een doorbraak kan worden bereikt.

Alles wijst erop dat de beslissing de 12^e augustus zal vallen. Het Franse hulpleger is al twee dagen onderweg en kan de 12^e in de omgeving van Brussel aankomen. Mocht Frankrijk tussenbeide willen komen, dan zal dat het einde van de campagne betekenen. Willem I heeft zijn zoons bevel gegeven het in geen geval op een treffen met Frankrijk te laten aankomen.

Het is duidelijk dat Engeland, noch Pruisen Nederland te hulp willen komen. Oorlog met Frankrijk zal daarom alleen maar tot een nederlaag leiden, mogelijk zelfs tot bezetting van het zuiden door Franse

troepen en in elk geval tot een onmogelijke onderhandelingspositie van de Nederlandse delegatie in Londen.

De bevelen voor de 12^e augustus duiden op haast. Het bevel is om bij vuurcontact zo mogelijk de marscolonne intact te houden. In een compacte stormaanval wordt getracht de Belgische weerstand te breken. Met een vijandelijke artillerie tegenover zich, grenst deze aanpak aan zelfmoord. Gelukkig pakt het gunstig uit.

Gedurende de ochtend van 12 augustus wordt de ring om Leuven steeds nauwer gesloten. Langzaam wijkt het kordon en trekt het Scheldeleger zich in de stad terug.

Frankrijk grijpt in

Rond het middaguur komt de Britse gezant Sir Robert Adair in Brussel aan en meldt zich bij de Prins van Oranje. Hij deelt mede dat een Frans leger bij Waveren staat, gereed om in te grijpen. Het is de wens van de Engelse regering in Londen dat het Nederlandse leger zich van verdere vijandigheden tegen België onthoudt.

Er wordt een wapenstilstand afgesproken en het geplande bombardement van de stad gaat niet door. De Belgen zullen de volgende dag Leuven moeten ontruimen. Leopold accepteert de voorwaarden. Om eventuele complicaties te vermijden, verlaat Leopold al in de middag de stad en begeeft zich naar Brussel.

In de loop van 13 augustus, de dag die men gewoonlijk als de laatste van de veldtocht beschouwt, verlaat het Scheldeleger Leuven en bezetten de Nederlandse troepen de vesting. De Eerste en Tweede Divisie blijven buiten de stad in bivak, de Derde Divisie trekt naar binnen en wordt ingekwartierd.

's Middags vindt een onderhoud plaats tussen de Prins van Oranje en generaal Belliard. Ze ontwerpen een regeling om ieder contact tussen Franse en Nederlandse troepen te voorkomen. Later brengt de Prins nog een beleefdheidsbezoek aan generaal Gérard.

Op 14 augustus begint het Nederlandse leger dan aan de weg terug naar Nederland, op afstand gevolgd door Franse eenheden. De route leidt over Tienen en Sint-Truiden naar Hasselt, waar zich de Reserve Divisie aansluit. Er wordt gezamenlijk opgetrokken naar het hoofdkwartier in Eindhoven. Op 20 augustus verlaten de laatste troepen Belgisch grondgebied.

Merkwaardig

Ofschoon de 10-daagse veldtocht qua inhoud en belangrijkheid niet veel om het lijf zal blijken te hebben, is er verbazend veel over de gebeurtenis geschreven. Gedetailleerde analyses en beschrijvingen doen bijna per uur verslag van de gang van zaken. Op een bijna verkrampde wijze wordt geprobeerd het historische belang van de geldverslindende operatie te benadrukken.

Als we de feiten op een rij zetten, kunnen we niet om de conclusie heen dat de benaming 'tiendaagse Veldtocht' onjuist is. Tussen 2 en 14 augustus tellen we geen 10 maar 12 dagen. Het wordt nog merkwaardiger: bij de telling is de hele terugtocht vergeten. Die is kennelijk niet eervol genoeg. Het verdoezelen van ongunstige feiten begint direct na de veldtocht. De Nederlandse troepen blazen tussen 13 en 20 augustus de aftocht. De minder glorieuze feiten worden gewoon achterwege gelaten.

We willen ons schijnbaar enkel herinneren dat we kosten noch moeite hebben gespaard om de eer van de natie te redden. Maar de eer wordt niet gered. We worden als kleine kinderen door Frankrijk en Engeland naar huis gestuurd.

Men treft de benaming "tiendaagse veldtocht" al aan in brieven van Willem I uit 1831. De halsstarrigheid waarmee Willem jarenlang de onderhandelingen frustreert, spreekt boekdelen. Het zegt iets over de gevoelens van triomf en nationale trots waarmee de operatie van begin af aan omgeven is geweest. Dat Willem I door zijn vasthoudendheid uiteindelijk grote delen van Limburg uit handen van België heeft kunnen redden is slechts een doekje voor het bloeden.

Een lange nasleep

Op 20 augustus 1831 schrijft Prins Willem vanuit Eindhoven een brief aan zijn vader, waarin hij meldt waar hij de divisies heeft gelegerd en dat hij zijn hoofdkwartier in Tilburg vestigt. Verder schrijft hij:

"Ik vlei mij, dat het Uwen majesteit aangenaam zal wezen te vernemen, dat ik gisteren van den Luitenant Generaal uit Turnhout berigt heb ontvangen, dat hij aldaar eenen aide-camp van de Maarschalk Gerard, vergezeld van een Belgisch Officier ontmoet heeft, aan wien door den Maarschalk de last was opgedragen, om toe te zien, en alle mogelijke aanraking tusschen onze en hunnen troepen voorgekomen. Ik zie hier een nieuw blijk van de vredelievende gezindheid des Franschen Maarschalks ten onze opzichte"

Het lijkt erop dat prins Willem blij is dat de veldtocht achter de rug is en de vrede snel kan worden hersteld. Maar hij weet wel beter. Zijn vader zal zich nooit bij de feiten neerleggen.

Er worden voorzichtig al enkele voorlopige conclusies getrokken over de resultaten van de veldtocht. Die zijn niet mals. Door het onvoldoende gebruik van de lichte cavalerie voor verkenningsdoeleinden was er te weinig informatie, waardoor te vaak besloten moest worden het gevecht te ontwijken. Omdat van beide zijden het tirailleursvuur meestal van te grote afstand werd geopend, kon men zich gemakkelijk aan een verder gevecht onttrekken. De enige uitzonderingen hierop zijn de gevechten bij Kermt en Boutersem.

In de loop van de veldtocht zijn diverse momenten aan te wijzen waarbij betere inlichtingen tot een duidelijker uitslag hadden kunnen leiden. Van de artillerie, die in de Napoleontische oorlogen zoveel slachtoffers onder de infanterie maakte, is in de 10-daagse veldtocht veel minder gebruikgemaakt dan mogelijk en militair gesproken wenselijk was geweest. Het is opvallend dat de Reserve Artillerie half België is doorgetrokken zonder één keer in een gevecht te worden opgesteld.

Uit later vrijgegeven stukken blijkt dat de nieuwbakken koning der Belgen, Leopold I, serieuze plannen heeft gemaakt zich voor de 10-daagse veldtocht te wreken. Er zijn plannen gemaakt om het katholieke Noord-Brabant weer terug te veroveren op het protestantse noorden. Volgens militaire experts zou op basis van de toen geldende machtsverhoudingen Leopold, nota bene zelf protestant, een redelijke kans hebben gemaakt de katholieke Brabanders uit de handen van de protestanten te redden.

Defilé ondanks militair falen

Vier dagen na de terugkeer defileren deelnemers aan de veldtocht in Den Haag voor de Koning. Er is weinig reden voor al dat tromgeroffel en vlagvertoon. Of het moet zijn dat er vreugde is over het relatief lage aantal doden en gewonden.

In totaal blijken 131 militairen het leven te hebben gelaten en zijn er ongeveer 550 gewonden gevallen. Het betrekkelijk geringe aantal slachtoffers is vooral te danken aan militaire onkunde. De meeste gewonden worden in Breda verpleegd. De nabestaanden van de gesneuvelden kunnen, naast de gewone regelingen, ook rekenen op enige ondersteuning uit het in 1815 opgerichte "*Fonds ter aanmoediging en ondersteuning der gewapende dienst in de Nederlanden*".

Willem I benoemt zijn zoon Willem tot veldmaarschalk en zijn andere zoon Frederik ontvangt het Grootkruis van de Militaire Willemsorde.

Daarvoor moeten we onze aandacht richten op de gang van zaken op de Conferentie van Londen waar de 5 mogendheden, Engeland, Frankrijk, Rusland, Pruisen en Oostenrijk, na de val van Napoleon de afspraken van de Conferentie van Wenen in de gaten moeten houden.

Territoriale verdeling van oktober 1830

Meteen na de opstand in de zuidelijke provincies en het vertrek van de Nederlanders uit Brussel in augustus-september 1830, hebben De Mogendheden in Londen overlegd en in oktober 1830 de verdragstekst met de 18 artikelen vastgesteld. Het Koninkrijk der Nederlanden zal worden teruggebracht tot de provinciegrenzen van 1790.

Dat is een gunstige regeling voor België omdat een aantal enclaves die na 1790 tot de Bataafse Republiek is gaan behoren, bij België komen: Venlo, Stevensweert, Maastricht en de 53 dorpen van de Generaliteit aan beide oevers van de Maas.

België kiest na veel vijven en zessen uiteindelijk eieren voor zijn geld en stemt op 19 juli 1830 in. Enkele dagen later op 21 juli wordt Leopold tot koning gekroond.

Op 24 november 1830 neemt het Belgische Parlement het besluit om het Huis van Oranje voor eeuwig uit te sluiten van de Belgische troon. Verder weigert België 50% van de staatsschuld te betalen en is van mening dat Limburg, Luxemburg en Zeeuws-Vlaanderen Belgisch zouden moeten worden.

De korte veldtocht in augustus 1831 heeft aanvankelijk enkele positieve gevolgen voor Nederland. Omdat België een nederlaag lijdt en zich slechts met hulp van Frankrijk overeind kan houden, is de positie als afscheidende partij verzwakt. Daarom worden door de Conferentie een reeks nieuwe scheidingsvoorwaarden opgesteld, de zogenaamde 24 Artikelen van 14 oktober 1831. Deze zijn aanmerkelijk gunstiger voor Nederland dan de Achttien Artikelen die de reden waren voor de veldtocht. Door de halsstarrigheid van Willem I zal Nederland deze voordelen voor een deel weer verspeelen.

Op 15 november 1831 worden de duimschroeven aangedraaid en sluiten de vijf mogendheden een traktaat, waarbij zij de uitvoering van de Vierentwintig Artikelen aan België garanderen. Toch meent Willem I dat hij zich, na het in zijn ogen succesvolle verloop van de veldtocht, kan veroorloven de 24 Artikelen af te wijzen.

Willem I blijft desondanks gedurende de zomer van 1832 iedere onderhandeling weigeren en wil vooral niets weten van het opgeven van de Citadel van Antwerpen, die nog steeds door generaal Chassé gecommandeerd wordt.

Willem schroomt zelfs niet een propagandacampagne te organiseren met een tendentieuze voorstelling van zaken. Hij maakt daarbij onder andere gebruik van het door de overheid gecontroleerde 'Journal de la Haye'.

Willem overvraagt de Conferentie. Het gevolg is dat de welwillendheid van Engeland tegenover Nederland omslaat en de mogendheden het opnemen voor België, dat onder de druk van de Conferentie de laatste ongunstige voorstellen al heeft geaccepteerd

Geduld is op, ook in Nederland

Op 22 oktober 1832 is het geduld van Frankrijk en Engeland definitief op. Zij besluiten dat het Traktaat van 15 november zal worden uitgevoerd, desnoods met militair geweld.

De kwestie spitst zich toe op de Nederlandse bezetting van de Citadel van Antwerpen, die iedere verdere regeling in de weg staat. Het Franse leger onder generaal Gérard komt weer tussenbeide en belegert de Citadel. Op 23 december 1832 valt één van de bastions en is verdere verdediging zinloos. Chassé geeft zich over.

De volgende zomer, op 15 juli 1833, wordt de Conferentie hervat. Willem I blijft nog steeds volharden in zijn weigering de Vierentwintig Artikelen te aanvaarden. Deze halsstarrigheid wordt nu niet meer ingegeven door het landsbelang, maar door persoonlijke verbittering en gekwetst eergevoel.

Dat berokkent Nederland meer kwaad dan goed, want het eindbod van 1839 zal ongunstiger zijn dan de voorwaarden die in 1831 worden aangeboden. Willem I blijft de onderhandelingen rekken. De Conferentie besluit niet voor de chantagepogingen van de Koning te zwichten en verdaagt vanaf 24 augustus 1833 haar zittingen zonder een datum voor een volgende bijeenkomst vast te stellen.

In het land keert de stemming zich tegen de Koning.

De Staten-Generaal zijn weinig te spreken over de manier waarop de financiering van het nog steeds gemobiliseerde veldleger plaatsvindt. Om zich aan de controle van de volksvertegenwoordiging te onttrekken houdt Willem deze betalingen buiten de begroting. Het geld komt uit de opbrengsten van het Cultuur Stelsel, dat zijn koloniale baten die tot de persoonlijke inkomsten van de koning behoren. Het Cultuur Stelsel is een koloniaal dwangstelsel waarbinnen inlandse boeren verplicht worden producten te verbouwen tegen prijzen waarvan de hoogte door de Nederlanders worden bepaald.

Resultaten van de jarenlange onderhandelingen

Het duurt nog tot 10 maart 1838 voordat Willem I zwicht en zich akkoord verklaart met een scheidingsverdrag tussen Nederland en België op basis van de Vierentwintig Artikelen. Ruim een week later, 19 maart 1838, hervat de Londense Conferentie de in 1833 onderbroken beraadslagingen. Als Willem I denkt dat de artikelen uit 1831 ongewijzigd zullen worden gehandhaafd, dan komt hij bedrogen uit.

Oostenrijk, Pruisen en Rusland laten Willem vallen. De Nederlandse vorst kan weinig anders doen dan ermee instemmen, en na enig binnenlands geharrewar, gaat ook Brussel akkoord. Op 19 april 1839 vindt dan eindelijk de ondertekening van de definitieve akkoorden plaats en 8 juni worden de laatste ratificatieakten uitgewisseld.

De onafhankelijkheid van België wordt definitief erkend.

- België krijgt het Franstalige deel van Luxemburg.
- De afbetaling van de staatsschuld wordt voor België een stuk gunstiger. Het oorspronkelijke bedrag van 8.000.000 gulden wordt teruggebracht tot 5.000.000 gulden.
- Ook de regeling van de Scheldevaart valt gunstiger uit voor België. Nederland garandeert vrije doorvaart.
- België krijgt het recht op de IJzeren Rijn, een spoorwegverbinding door Nederlands-Limburg naar de Rijn.

- Maastricht, Limburg over de Maas en Zeeuws-Vlaanderen komen definitief bij Nederland. Het Duitstalige deel van Luxemburg gaat een personele unie vormen met Nederland. Luxemburg wordt eind 1890, bij de dood van Koning Willem III zelfstandig, omdat er geen mannelijke erfgenaam is.

De gebeurtenissen in de jaren 1830-1839 laten in België en Nederland een bittere nasmaak na, waardoor de betrekkingen tussen de twee staten lange tijd niet erg hartelijk zijn. Omdat ze als buurlanden elkaar in talloze kwesties niet kunnen negeren, komt het oude zeer herhaaldelijk boven. Denk aan de Scheldevaart en de Rijn-Scheldeverbinding, kwesties waarin ze blijvend op elkaar aangewezen zijn.

Het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden is voor Willem I een bittere teleurstelling. De kritiek op zijn voornemen te trouwen met een katholieke hofdame van zijn in 1837 overleden vrouw en nieuwe conflicten met zijn zoon, doen hem besluiten afstand te doen van de troon. De ceremonie waarbij Willem II de nieuwe koning van Nederland wordt vindt plaats op 7 oktober 1840. De afgetreden vorst reist naar Berlijn, waar hij op 12 december 1843 overlijdt.

In Tilburg na de veldtocht

In 1832 heeft België een eigen koning en een eigen parlement, de afscheiding is en feit maar moet nog bij wet geregeld worden. Veel soldaten gaan daarom terug naar hun kampementen en kantonneringsadressen om te wachten op de dingen die komen gaan.

Ook Arnold en Gerard blijven tot hun groot verlov gemobiliseerd aan de zuidgrens.

Ze krijgen, zoals alle deelnemers aan de veldtocht, het ijzeren kruis van verdienste opgespeld als teken van betoonde moed. Deze kruizen zijn gegoten uit 3 van de 5 buitgemaakte Belgische kanonnen.

Kampement in Rijen

Het IJzeren Herinneringskruis

In het Militair Archief zijn de bewijzen te vinden in het bestand *“Ministerie van Oorlog. Naamindex voor-geдрagenen Metalen Kruizen en Bronzen Medailles*

- Hersmis A. Toegangsnr. 2.13.13.03 Inv.nr. 389. Folionr. 416

- Pape G. Toegangsnr. 2.13.13.03 Inv.nr. 386. Folionr. 673

Ze gaan met groot verlov, trouwen en blijven in Tilburg wonen waar ze een gezin stichten, de kost verdienen en ouder worden.

Tilburg in 1830

De totale bevolking van Tilburg bestaat 11.726 personen. De huisvesting bestaat uit 1448 huizen, waarin 2382 gezinnen wonen. Per huis wonen gemiddeld 8 personen, verdeeld over 2 gezinnen.

- 901 personen zijn werkzaam in de textielindustrie
- 320 dagloners
- 311 personen werkzaam in de landbouw
- 251 personen zonder beroep
- 774 personen zijn geregistreerd als arm en krijgen financiële ondersteuning

In Tilburg zijn al die jaren 1900 werkeloze soldaten ingekwartierd op een bevolking van 12.000 inwoners. Dat heeft een ontwrichtend effect op het sociale leven. Dit blijkt uit het verbod om de jaarlijkse kermis te organiseren, omdat ongeregelde heden worden gevreesd.

Voor de industrie is de voortdoring van de mobilisatie positief, want prins Willem plaatst regelmatig grote orders bij de plaatselijke textielbaronnen, voor kamgaren voor de uniformen van zijn manschappen. Maar voor het sociale leven in Tilburg is het voor de inwoners en ook voor de soldaten een zware belasting.

Door de verlengde mobilisatie kunnen veel jonge kerels jarenlang hun burgerleven niet oppakken, geen werk zoeken, niet trouwen en een gezin stichten. Ze hebben geen eigen huis maar zijn bij gezinnen in de kost. Het leven van een militair is zwaar en gevuld met de eindeloze herhaling van vaste routines.

Eerst kinderen

Arnold en Gerard zijn nog steeds onder de wapenen. Voor hen geldt de regel dat ze enkel mogen trouwen met toestemming van hun Commandant. Het hebben van een of meerdere kinderen zal zeker een positieve invloed hebben gehad op het verlenen van toestemming. We moeten de buitenechtelijke geboorten dan ook zien als het scheppen van voldongen feiten, waardoor de kans wordt vergroot op instemming om te mogen trouwen.

Op 2 december 1832 wordt in het gezin van Arnold en Willemijn een zoon geboren. Het kind noemen ze kort en duidelijk "Willem". Lambertus, hun oudste kind is dan exact 2 jaar en 7 maanden oud. Dat Willem een buitenechtelijk verwekte zoon is, wordt in de kantlijn van de geboorteakte nr. 354 vermeld. *1832 den derden december om drie uur namiddags verscheen Arnoldus Hersemus, soldaat bij de dertiende afdeling infanterie, 28 jaar oud, thans alhier gekantonneerd dewelke ons heeft vertoond een kind van het mannelijk geslacht geboren op zondag den 2den december 1832 om half zes 's avonds, van Arnoldus Hersemus soldaat bij de dertiende afdeling infanterie, oud 28 jaar thans alhier gekantonneerd en van Wilhelmina Hendriks, oud 21 jaar, alhier verblijfhoudend en aan hetwelk hij verklaard heeft te geven de voornaam van Willem.*

Welke verklaring en vertoning zijn geschiedt in bijwezen van Leonardus Stegeman, van beroep soldaat, oud 28 jaar en van Johannes van Leeuwen, van beroep soldaat, 25 jaar oud beide alhier woonachtig en hebben, nadat aan de comparanten van deze acte voorlezing is gedaan, dezelve met ons getekend. In de kantlijn staat te lezen:

Willem onecht kind van Arnoldus Hersmis en Willemijn Hendriks: zijnde dezelfde personen als Arnoldus Hersemus en Wilhelmina Hendriks in nevenstaande acte voorkomende, is bij de voltrekking des huwelijks van gemelde personen door hun gewettigd. Zie het Register van Huwelijken voor den jare 1834 nr. 65.

Op deze Willem Hersmis komen we verder in het verhaal nog terug.

Enkele maanden later wordt Gerard vader. Hij heeft al enige tijd omgang met Adriana Janssens. Op 6 maart 1833 wordt een dochter geboren in de woning waar Adriana woont en Gerard waarschijnlijk is ingekwartierd. Het adres is Berkdijk nummer 263. Omdat de beide ouders van Adriana al voor de geboorte van hun kleinkind zijn overleden is oom Jan Elissen, broer van moederskant, bij de aangifte aanwezig.

In de geboorteakte van Petronella lezen we, dat in de voormiddag van 7 maart 1833, Gerardus Paapen fuselier bij de dertiende Afdeling infanterie, 24 jaar oud, en gekantonneerd in Tilburg op het gemeentehuis verschijnt.

Hij komt melden dat op woensdag 6 maart om 13.00 uur een dochter is geboren die Petronella zal worden genoemd. In de kantlijn staat met rode pen geschreven dat de naam Paapen voortaan als Pape geschreven wordt en Petronella door het huwelijk wordt gewettigd.

Dan trouwen

De levens van de soldaten Arnoldus en Gerardus worden nog nauwer met elkaar verbonden als beiden in 1834 in Tilburg trouwen.

Gerard treedt op 6 februari 1834 in het huwelijk met Adriana Janssens. Hij is 25 jaar oud en Adriana 32 jaar. Ze wettigen hun voorechtelijke kind Petronella, dat dan exact 9 maanden oud is.

De trouwambtenaar legt schriftelijk vast dat het voorgenomen huwelijk doorgang kan vinden.

"De bruidegom in dienst zijnde produceert een bewijs afgegeven door Den Heere Luitenant Kolonel Kommanderende de dertiende Afdeling infanterie houdende permissie tot het aangaan van Huwelijk."

Gerard wordt geboren en gedoopt te Oosterhout op 26 september 1808. Zijn ouders zijn Andries Pape en Maria de Benis, een boerenechtpaar uit Oosterhout.

Adriana wordt geboren en gedoopt te Tilburg op 4 augustus 1802. De ouders van Adriana zijn Adrianus Janssens en Cornelia Elissen. Haar moeder overlijdt op 31 mei 1806. Dan is Adriana nog geen 4 jaar oud. Haar vader overlijdt op 24 juni 1826 te Tilburg, Adriana is dan bijna 24 jaar.

Het gezin waarin Gerard Pape opgroeit, is van bescheiden omvang: 3 jongens en 1 meisje.

1. Johanna (1806-1862) trouwt Anthonie van Sprangh
2. Gerardus zelf
3. Anna (1810-1893) trouwt Johannes Braat
4. Maghiel (1816-1871) trouwt Johanna van Beeck

Het is aardig te vermelden dat bij de huwelijken van zijn zussen, Johanna en Anna, 3 veldwachters getuige zijn. Als vader Andries Pape op 1 oktober 1840 te Oosterhout op 62-jarige leeftijd hertrouwt met de 49-jarige Cornelia van Haren, zijn wederom twee veldwachters en nu ook een deurwaarder getuige. Wat is toch de reden van de opvallende aanwezigheid van de sterke arm bij die huwelijken? Andries overlijdt 4 jaar later, op 18 september 1844 te Oosterhout.

Arnold trouwt enkele maanden na zijn dienstmaat Gerard Pape. Het zal hem wat meer moeite hebben gekost om tijdig de benodigde papieren te bemachtigen.

Op 30 mei 1834 om 11.00 uur verschijnt hij, ex-militair 29 jaar oud en nu dienstknecht van beroep, voor de ambtenaar van de Burgerlijke Stand, samen met zijn vriendin Willemijn Hendriks, 22 jaar. Beiden zijn in Arnhem geboren: Arnold op 11 juli 1804 en Willemijn op 27 oktober 1811. Ze wettigen hun beide kinderen: Lambertus 4 jaar en Willem 2 jaar oud.

“De contractanten verklaren de kinderen van hun buiten huwelijk geboren, te weten: Lambertus te Arnhem 02.05.1830 en Willem te Tilburg 02.12.1832 welke bij akten van geboorte al zijn erkend, bij dezen te wettigen“

Willemijn is dan al enkele maanden in verwachting van haar derde kind.

Via de huwelijksakte van Arnoldus en Willemijn komen we meer te weten over hun ouders. De moeder van Willemijn heet Willemine Hoksbergen. Zij is weduwe, zonder beroep en woonachtig te Arnhem. Willemine heeft via een notaris laten weten dat ze haar goedkeuring geeft aan het huwelijk van haar dochter. Haar man Willem Hendriks overlijdt op 3 januari 1823 te Arnhem (dochter Willemijn is op dat moment 12 jaar).

De moeder van Arnoldus heet Johanna Roelofsen. Ook zij is weduwe. Zij is arbeidster te Arnhem en geeft via dezelfde notaris als Willemine Hoksbergen, schriftelijk toestemming voor het huwelijk. Haar man Lambert Hersmis is op 30 mei 1823 te Arnhem overleden. Arnoldus is op het tijdstip van overlijden van zijn vader 19 jaar oud.

Uit de feiten blijkt dat de families Hersmis en Hendriks elkaar goed kennen. Arnoldus en Willemijn hebben voor ze naar Tilburg komen samen al een kind. Het is niet aannemelijk dat zij als ongehuwd stel een eigen woning hebben gehad. Ze hebben dus ingewoond bij de familie Hendriks of Hersmis.

Ook het feit dat Johanna Roelofsen en Wilhelmina Hoksbergen de akte van toestemming voor het huwelijk van hun kinderen laten opmaken bij dezelfde Arnhemse notaris, wijst op overleg, afstemming en samenwerking.

Een nieuwe levensfase voor Gerard en Arnold

In 1834 begint een nieuwe levensfase voor Gerard en Arnold. Ze zijn geen militair en geen vrijgezel meer. Het moment is aangebroken waarin ze drie centrale taken te vervullen krijgen: die van echtgenoot, vader en kostwinner.

Het begin is in ieder geval goed geweest. Gerard heeft als hij trouwt al een dochter, Petronella. En Arnold al twee zonen, waarvan Lambertus de oudste is. Hun oudste kinderen zullen met elkaar trouwen en de ouders worden van Wilhelmina Hersmis, mijn overgrootmoeder. Ga met ons mee in de tijd en zie hoe de basis wordt gelegd voor alle nakomelingen van Godefridus Konings en Wilhelmina Hersmis. Zie hoe het daarna met Goof en Mien als echtgenoten en ouders vergaat, zoals beschreven in Boek VI in de familiereeks met als titel *“De Lantaarnopsteker”*.

Het gezin van Gerardus Pape en Adriana Janssens

Gerard en zijn vrouw gaan kort na hun huwelijk in Enschoot wonen. Daar wordt eind 1834 hun zoon Andries geboren. Gerard wordt na zijn actieve dienstitijd metselaar, maar dat is slechts voor korte tijd. Bij de geboorte van zijn tweede kind (Andries), blijkt Gerard te zijn omgeschoold tot volderknecht en in

het dorp Enschoot te wonen. Hij schopt het tot lakenvolder. Ze krijgen 6 kinderen, 3 meisjes en 3 jongens. De twee jongsten overlijden jong.

Volder of voller

Het beroep van volder is uitgestorven en bij vele mensen onbekend. Daarom geven we een toelichting op dit verdwenen ambacht. De taak van de volder is het laten vervilt van wollen weefsel. Tijdens deze bewerking worden de wolvezels dichter in elkaar gewerkt. Er ontstaat een stevige, waterdichte stof die niet meer krimpt.

Waarom Gerard volder wordt is niet goed te begrijpen. Het is zwaar en vuil werk. Bij het vollen wordt het weefsel ondergedompeld in een bak met heet water, vollersaarde en urine. De ammoniak in de urine ontvet het weefsel, de vollersaarde is een vette klei die het vuil uit de vezels bindt. Geen frisse bedoeening dus.

In oude tijden wordt het weefsel met de voeten aangestampt en staan de volders dus in de bak te trappelen. Vanaf de 17^e eeuw wordt het proces gemechaniseerd. Volmolens, door paarden aangedreven (rosmolens), doen het vuile werk maar het blijft natuurlijk stinken. Uit die tijd stamt de bijnaam van Tilburgers. Ze worden tijdens carnaval "*Kruikenzeikers*" genoemd. Wevers namen in een kruik de urine van het gezin mee naar de fabriek en kregen daar een kleine vergoeding voor.

In de 20^e eeuw worden de ingrediënten vervangen door chemicaliën o.a. ammoniak.

Op hun trouwdag in februari 1834 gaat het prille echtpaar eerst wonen op het adres van Adriana aan de Berkdijk om na enkele maanden naar Enschoot te verhuizen. De keuze voor Enschoot is zeer waarschijnlijk ingegeven door het werk: in Enschoot staat een volmolen. Op 11 november 1857 verhuist het gezin terug naar Tilburg en gaat wonen in wijk Heuvel op nr. 53L. De reden van de verhuizing is niet duidelijk. Gerard is dan 49 jaar oud, Adriana is 55 jaar. De vier ongehuwde kinderen: Andries (23), Cornelia (21), Adriaan (19) en Maria (15) gaan mee. Kort na de verhuizing overlijdt Gerard op 21 november 1859 op 51-jarige leeftijd.

In 1861 blijkt oudste zoon Andries weer in Enschoot in wijk B te wonen, nu op nr. 70. Daar komt zijn zoon Gerard uit zijn eerste huwelijk ter wereld komt. Ook Adriaan woont in 1864 weer in Enschoot en wel op nummer 71. Beide broers zijn dus burens.

Gerard overlijdt 21 november 1859 te Tilburg in wijk Kerk op 51-jarige leeftijd. Buurman Adriaan Cools, 26 jaar en schoenmaker, is een van de aangevers. Zijn vrouw Adriana zal hem 32 jaar overleven. Zij overlijdt op 24 november 1891 in haar huis in de wijk Veldhoven. Zij wordt 90 jaar oud. Schoonzoon Jan van Oosterhout, 64 jaar, doet aangifte.

Kinderen van Gerard en Adriana

1. Petronella (1833-1888)
2. Andries (1834-1912) trouwt Johanna de Kanter en hertrouwt Johanna van Rijen
3. Cornelia (1836-1912) trouwt Jean Antonie van Oosterhout uit Mechelen
4. Adriaan (1838-1894) trouwt Maria Emmen
5. Mauritius (1841-1842)
6. Maria (1843-1860)

Mechelen

Tijdens een "*surftocht*" in het Bevolkingsregister van Tilburg periode 1870-1880, komen we in de wijk Groeseind op huisnummer 83 bij toeval een Andries Pape tegen, geboren op 26.12.1835 te Berkel en getrouwd met Johanna de Kanter. Het echtpaar wordt op 13 april 1872 opnieuw ingeschreven als inwoners van Tilburg. Johanna wordt geboren op 18 november 1829 te Goirle en overlijdt op 5 november 1873 in haar huis in de wijk Groeseind, 1,5 jaar na haar terugkomst uit Mechelen (B).

Maar het gaat om een andere Andries Pape dan die wij kennen, zijn geboortedatum klopt niet. Ons oog valt op een met potlood geschreven notitie in de kolom Opmerkingen: "*overgeb. L84 folio 218*". Een verhuizing van nr. 83 naar de woning op nr. 84?

In folio 218 komen we de Andries Pape van nr. 83 weer tegen, maar nu getrouwd met Johanna Maria van Rijen. Tot onze verbazing is ook zij op 13 april 1872 vanuit Mechelen naar Tilburg gekomen. Deze Andries en de ons bekende Andries verschillen op een paar dagen na, een vol jaar in leeftijd, maar ze schrijven zich wel beiden op dezelfde datum in Tilburg in, en beiden zijn afkomstig uit Mechelen.

Wat meteen opvalt, is het grote leeftijdsverschil tussen beide vrouwen: Johanna de Kanter wordt in 1829 geboren en Johanna Maria van Rijen in 1846. Op de gezinskaart staat dat Johanna de Kanter 1,5 jaar na aankomst in Tilburg op 5 november 1873 sterft. Andries kan dus hertrouwd zijn met Johanna van Rijen. Maar er zit wel erg weinig tijd tussen het tijdstip van overlijden van zijn eerste vrouw en de ge-

boorte van zijn zoon Gerard uit zijn tweede huwelijk, die op 12 december 1874 wordt geboren. Uitgaande van de geboortedatum van zoon Gerard, moet Andries binnen een paar maanden na het overlijden van zijn eerste vrouw hertrouwd zijn met Johanna van Rijen. Het is allemaal erg krap in de tijd, maar het zou kunnen.

Onze veronderstelling blijkt te kloppen. Het Huwelijksregister van Tilburg uit 1874, vermeldt dat op 8 januari 1874 ene Andries Pape, 39 jaar, *weduwnaar van Johanna de Kanter*, trouwt met Johanna Maria van Rijen. Hij is dus 2 maanden na het overlijden van zijn eerste vrouw hertrouwd.

Vragen

Waarom woont Andries in de periode 1861-1872 in Mechelen? Zowel zijn eerste als tweede vrouw komen op hetzelfde moment vanuit Mechelen naar Tilburg; hoe zit dat?

Een begin van een antwoord is te vinden bij zijn zus Cornelia. Zij trouwt op 20-jarige leeftijd met Jan (Jean) Antonie van Oosterhout. Jan is 29 jaar en geboren te Mechelen (België) op 28 maart 1828. Bij hun huwelijk is Andries getuige en oom Jacobus Pape, boer, 48 jaar. Het echtpaar vestigt zich rond 1857 in Mechelen (B).

Hun oudste zoon Charles Jan Victor van Oosterhout (1860-1933) wordt na terugkomst in Tilburg een succesvol handelaar/winkelier. Er wordt op 20 juni 1888 een akte opgemaakt waarin hij het fikse bedrag van 2000 gulden leent van Cornelis van de Hoven, bakker te Loon op Zand. Charles heeft het geld nodig voor de uitbreiding van zijn zaak.

We veronderstellen dat Andries enkele jaren nadat zijn zus naar Mechelen is verhuisd, op aanraden van haar en haar man, zelf ook deze stap maakt. Andries is opgeleid tot voldersknecht en verdient daar in Mechelen waarschijnlijk zijn boterham mee. Als zus Cornelia met haar man in 1863 terugkeren naar Tilburg, blijft Andries nog 9 jaar in Mechelen wonen. Wat doet hij daar en waarom komt hij uiteindelijk toch terug naar Tilburg?

Allemaal vragen die een interessante zoektocht kunnen opleveren, maar die ons echter te ver voert voor de beperkte doelstelling van ons verhaal.

Het gezin van Arnoldus Hersmis en Willemijn Hendriks

Het burgerleven begint met gezinsuitbreiding, een baan en verdere scholing. Arnoldus en Willemijn krijgen tijdens hun huwelijk nog 10 kinderen.

Arnoldus en Willemijn wonen gedurende hun gehele huwelijk in de wijk "Kerk" (huidige Heike), maar wel op veel verschillende adressen.

In 1838 wonen ze in de wijk Kerk op nr.1234.

In 1840 op nr. 1906. In de periode 1849-1859 op nr.1905. De volgende 10 jaar wonen ze in wijk M Kerk op nummer 108. In de overlijdensakte van zoon Gerardus van 25 januari 1855, is met potlood de volgende nummering geschreven: 108/1905; het nieuwe en het oude huisnummer. Per 1 januari 1870 is het adres van Arnold nr. 70.

Verhuist het gezin regelmatig of is er iets anders aan de hand? Tilburg maakt een enorme groei door. Vooral in het centrum worden veel nieuwe huizen gebouwd. We zien in de wijk Kerk de huisnummers stijgen tot getallen van 4 cijfers. Het is dus regelmatig nodig de wijken te herindelen en de nummering aan te passen.

De gezinsopbouw gaat door. Het gezin wordt uitgebreid met Roelof (1849), Hendrik (1852) en Gerardus (1854). In 1855 vertrekt oudste zoon Lambertus naar Enschoot, naar het gezin van zijn aanstaande schoonouders en zijn toekomstige vrouw.

In 1856 wordt kleinzoon Alfons geboren, kind van ongehuwde dochter Martine. De uittocht van de oudste kinderen gaat door. In 1857 vertrekt dochter Martina naar Antwerpen en een jaar later vertrekt Wilhelmina Johanna naar Turnhout.

Aan de hand van de geboorteakten van hun kinderen kunnen we de ontwikkelingen in het leven van Arnoldus en Willemijn op de voet volgen. Er worden in totaal 12 kinderen geboren, hun voorechtelijke kinderen Lambertus en Willem meegerekend.

Ondernemend

Een groot gezin verzorgen en tegelijkertijd een eigen zaak opbouwen is geen sinecure.

Bij de geboorte van zijn zonen Lambertus en Willem is Arnold nog onder de wapenen. Bij de geboorte van dochter Martina op 15 november 1834 is Arnold uit actieve dienst. Hij is "*dienstknegt*" en zegt niet te kunnen schrijven.

Twee jaar later, op 19 augustus 1836, wordt Arnold jr. geboren. Arnold zegt nu "*winkelier*" te zijn. Hij kan nog steeds niet schrijven.

Weer twee jaar later, op 21 juni 1838, zegt Arnold "*koopman*" te zijn en hij kan lezen en schrijven! Dat heeft hij dus tussen zijn 34ste en 36ste geleerd. Een koopman moet immers kunnen lezen en schrijven.

Bij het huwelijk op 3 januari 1856 van zijn oudste zoon Lambertus is Arnoldus getuige. Hij is dan 52 jaar en laat door de ambtenaar vastleggen dat hij "*koopman is in kaas etc.*".

Kinderen

- Lambertus geboren op 2 mei 1830. Trouwt Petronella Pape.
- Willem geboren op 2 december 1832. Trouwt met Maria Baptist.
- Martina geboren 15 november 1834. Trouwt Walter van Eeckhoven (Antwerpen).
- Arnoldus geboren 19 augustus 1836. Verdere informatie ontbreekt.
- Johannes Theodorus geboren 21 juni 1838. Vertrekt 5 juli 1866 naar Arnhem.
- Wilhelmina Johanna geboren 9 september 1840. Gaat begin 1858 naar Turnhout.
- Johannes geboren 18 augustus 1842. Vertrekt 27.07.1866 naar Staphorst.
- Antonetta geboren 5 november 1845. Trouwt met Jacob Reiland.
- Geertruda geboren 10 december 1847. Vertrekt naar Antwerpen.
- Roelof geboren 30 oktober 1849. Vertrekt op 07.05.1873 naar Antwerpen.
- Hendrik geboren 5 september 1852. Overlijdt 17 oktober 1873. Hij wordt 21 jaar.
- Gerardus geboren 27 oktober 1854. Overlijdt 25 januari 1855. Hij wordt 3 maanden

Kleinkinderen:

- Alfons geboren 31 mei 1856. Zoon van dochter Martina (3).
- Wilhelmina Antonetta 1871-1872, dochter van Geertruda (9) wordt 2 maanden oud.

Het leeftijdsverschil tussen de oudste en de jongste bedraagt 24 jaar! Kleinzoon Alfons is een paar jaar jonger dan zijn oom Hendrik. Terwijl een aantal kinderen het ouderlijk huis verlaten, loopt er in het gezin nog een stel kleuters rond.

Een geval apart

Hun tweede zoon Willem trouwt met Maria Baptist. Ze wonen aan de Varkensmarkt. In het Bevolkingsarchief uit de periode 1849-1959 deel 14 Kerk, staat vermeld dat Willem in die periode het beroep van schoenmaker uitoefent. Hij zal uiteindelijk "omscholen" tot pakjesdrager en op het station van Tilburg geschiedenis schrijven. Daar heeft hij zelf flink aan bijgedragen door het Tilburgse publiek en treinreizigers opvallend onder de aandacht te brengen dat hij een buitenechtelijke zoon van koning Willem II zou zijn. Willem is als witkiel alle dagen te vinden op het station van Tilburg. Hij verkoopt ansichtkaarten met zijn beeltenis en de naam Willem erop. Er zijn drie verschillende exemplaren bekend en in archief in Tilburg opgeborgen (zie nevenstaande foto).

Wat is er waar van zijn verhaal? Willem is net als Lambertus, zijn oudste broer, buitenechtelijk geboren. Maar of je vader wel of niet met je moeder was getrouwd toen je werd verwekt zegt niet zoveel: in beide gevallen was het biologische vaderschap moeilijk te bewijzen. In 1832 gaan er geruchten dat prins Willem een aantal bastaardkinderen in Tilburg heeft ver-

wekt. Deze geruchten bestaan tot op de dag van vandaag. Daar heeft Willem, die in 1832 wordt geboren, slim gebruik van gemaakt.

De naam Willem hoeft echter niet te verwijzen naar kroonprins Willem, want in de familie van moederskant komt de naam Willem en Wilhelmina zeer veelvuldig voor. We nemen aan dat hij met zijn act als "*koningskind*" is gestart na de dood van zijn ouders, na 1890 dus. Niemand kon toen nog vragen stellen aan zijn moeder Willemijn.

We denken dat Willem Hersmis handig op de geruchten inspeelt en door verkoop van foto's een handeltje maakt van zijn voornaam en zijn voorechtelijke geboorte. Op nevenstaande foto staat een man op leeftijd met hoge hoed en grijze baard. Er zijn geen koninklijke trekken te ontdekken. Willem overlijdt op 18 april 1902, 70 jaar oud.

Zorgen en problemen in het gezin

Een gezin van 12 kinderen groot brengen is een zware opgave. Dochters zijn een extra zorg. In een tijd zonder voldoende voorlichting en het ontbreken van voorbehoedsmiddelen zijn ze extra kwetsbaar. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het enkele keren fout gaat. Het leven van dochter Martina verloopt enigszins afwijkend van dat van de meeste meisjes.

Op zaterdagavond 31 mei 1856 wordt om 22.00 uur in wijk Kerk te Tilburg Alphonsus Martinus Hersmis geboren, zoon van Martina. Zij is 21 jaar en ongehuwd.

Op 3 juni doet Franciscus Bernardus Gerardus Kieckens, heel- en vroedmeester daarvan aangifte. Vader Arnold is niet bij de aangifte aanwezig.

Martina vertrekt in 1857 op 21-jarige leeftijd naar Antwerpen. Ze neemt Alfons niet met zich mee, want uit de gegevens van het Tilburgse Bevolkingsregister over de periode 1860-1870 blijkt dat Alfons in die periode bij zijn grootouders woont. Op 14 februari 1870 trouwt Martina in Antwerpen met Waltherus van Eekhoven.

Ze erkennen bij de huwelijksvoltrekking Alfons als hun beider kind. Of Waltherus de biologische vader is, is zeer de vraag. Een vader wacht toch geen 14 jaar met het erkennen van zijn zoon? Er is verder niets bekend over het echtpaar van Eekhout-Hersmis.

Ook dochter Gertruda brandt zich aan de liefde. Op 6 november 1871 geeft Arnold de geboorte van zijn kleinkind Wilhelmina Antonetta aan. Het is het kind van zijn ongehuwde dochter Geertruda die op 23-jarige leeftijd in zijn woning in de wijk Kerk bevalt. Bij de bevalling is mevrouw Van der Schuur (vroedvrouw) aanwezig, 66 jaar oud en weduwe van ene Gerrit Dijkstra. Antonetta, zus van Geertruda, wordt peettante.

Vader Arnold, 68 jaar oud, ondertekent met zeer beverige hand de geboorteakte.

Kort daarna, op 19 januari 1872 gaat hij weer naar het stadhuis. Nu om aangifte te doen van het overlijden van zijn 2 maanden oude kleindochter. Zijn schoonzoon Jan Reiland vergezelt hem daarbij, omdat zijn vrouw Antonetta, peettante van de overleden baby is. Voor zover bekend blijft Geertruda ongehuwd.

Bedrieglijke rust

Op 5 juni 1867 laat winkelier Arnold Hersmis een akte van een hypothecaire schuldbekentenis opmaken, waarin wordt vastgelegd dat hij van Jacobus de Rooy, koopman te 's Hertogenbosch, een bedrag van 300 gulden leent voor de aankoop van een huis en erf te Tilburg, gelegen in de wijk Kerk, sectie L nummer 1226. Arnold is dan 63 jaar en Willemijn 55 jaar. Bijna alle kinderen zijn de deur uit.

Zoon Jan is op 27 juli 1866 verhuisd naar Staphorst. Als op 7 mei 1869 Antonetta trouwt, zijn alleen nog zoon Hendrik en hun oogappel, de 10-jarige kleinzoon Alfons in huis.

Lang kunnen Arnold en Willemijn niet genieten van hun welverdiende rust: Willemijn overlijdt op 12 oktober 1869 op 58-jarige leeftijd. Arnold is dan 64 jaar oud. Hij doet aangifte. Uit de tekst van akte 328 blijkt dat hij zegt niet te kunnen schrijven, terwijl uit eerdere akten blijkt dat hij wel kan. Is hij machteloos en apathisch door de slag die het noodlot hem heeft toegebracht?

Arnold begint aan een weduwnaarschap van vermoedelijk ruim 20 jaar. We weten dat niet zeker omdat datum en plaats van zijn overlijden onbekend zijn. Van hem ontbreekt elk spoor. In de huwelijksakte nr. 83 uit 1890 van zijn zoon Lambertus staat te lezen dat hij is overleden. Daar moeten we het mee doen. Heeft Arnold na het overlijden van zijn vrouw besloten uit Tilburg te verhuizen? Maar waarheen? Arnhem misschien?

Naar Antwerpen

We vinden het antwoord. Op 7 november 1873, een paar weken na het overlijden van zijn zoon Hendrik, vertrekt Arnold samen met zijn kleinzoon Alfons naar Antwerpen. Zij zijn de laatsten die uit Tilburg vertrekken. In korte tijd loopt het ouderlijk huis leeg.

Antwerpen speelt daarbij een centrale rol. Dochter Geertrui is al op 3 oktober 1872 naar de Sinjorenstad afgereisd, op 7 mei 1873 gevolgd door haar broer Roelof, metselaar van beroep. Er is goed over nagedacht over de beslissing om te verhuizen:

- Martina wil haar zoon Alfons dicht bij haar in de buurt hebben. Hij heeft de Lagere school voltooid en kan nu aan een vervolgopleiding beginnen. Antwerpen biedt in vergelijking met Tilburg een keur aan mogelijkheden.
- Geertrui en Roelof zijn jong en vrijgezel. Ze kunnen gaan en staan waar ze willen. Het leven biedt zoveel meer mogelijkheden in de grote stad.
- Arnold heeft na het overlijden van zijn Willemijn niet veel meer te zoeken in Tilburg.

- De meeste van zijn kinderen wonen buiten de stad en hij is erg gehecht aan zijn kleinzoon Alfons.

Een verkenning in de archieven levert geen informatie op over het verdere verloop van hun levens. We nemen aan dat ze, gezien bovenstaande overwegingen, niet meer naar Tilburg zijn teruggekeerd.

Het gezin van Lambertus Hersmis en Petronella Pape

Lambertus gaat zoals gezegd op 3 juni 1855 naar Enschoot en trekt in bij het gezin van zijn toekomstige schoonouders die daar al ruim 5 jaar wonen. Hij heeft tot dat moment bij zijn ouders gewoond in wijk Kerk te Tilburg. Zijn vertrek naar Enschoot heeft alles te maken met zijn aanstaande huwelijk met zijn jeugdviendin Petronella. Ze trouwen een half jaar later op 3 januari 1856.

De twee jonge soldaten die door het lot bepaald, ingekwartierd werden in Tilburg en samen deel uitmaakten van de 13^e afdeling infanterie van de Derde Divisie, zijn nu twee trotse vaders. Ze werden vrienden, maakten de 10-daagse veldtocht mee, werden beiden ongehuwd vader en kregen elk het ijzeren kruis uitgereikt als bewijs van hun deelname aan de strijd in de eerste weken van augustus 1831. Nu zijn hun levens voor altijd verbonden door het huwelijk van hun oudste zoon en oudste dochter.

Lambertus is "*dagloner*", anno 2015 zou je hem zpp-er noemen. Een beroep waar je eigen baas bent en alles kunt aanpakken wat je interessant lijkt. Uit het bevolkingsregister blijkt dat Lambertus zich tussen 1843 en 1855 heeft omgeschoold tot voldersknecht. Na een aantal jaren praktijk wordt hij gepromoveerd tot lakenvolder. Het is duidelijk dat zijn schoonvader een belangrijke rol heeft gespeeld bij de keuze om voor een vaste baan te kiezen.

Zijn schoonouders verhuizen op 11 april 1857 met vrouw en 4 kinderen naar Tilburg.

De kleine Wilhelmina is nu helemaal alleen. Geen ooms en tante meer die met haar spelen. Moeder Petronella is blij met de extra woonruimte. Ze is in verwachting en ze kan de extra vierkante meters best gebruiken.

Kinderen

- Wilhelmina Hersmis geboren op 5 juni 1856 te Enschoot. Zie verderop in de tekst.
- Adriana Christina Hersmis geboren 25 december 1858 te Enschoot. Wordt 2 jaar oud.
- Gerardus Cornelius Hersmis geboren 30 september 1861 te Enschoot.
- Adrianus Gerardus Hersmis geboren 14 januari 1864 te Enschoot. Overlijdt 1947.
- Doodgeboren kind Hersmis geboren 25 april 1886 te Enschoot. Wijk B nr. 70.
- Johanna Maria Gertruda Hersmis geboren 13 april 1867 te Enschoot. Overlijdt 1915.
- Arnoldus Lambertus Hersmis geboren 22 november 1869 te Tilburg.
- Adriana Christina Hersmis geboren 26 februari 1873 te Tilburg.

Kerstkindje

Zusje Adriana wordt op 1^e kerstdag 1858 geboren. Wilhelmina is dan 2,5 jaar oud. Zo gauw haar zusje kan lopen heeft Wilhelmina iemand om mee te spelen. Maar het noodlot heeft weinig goeds in petto. Adriana sterft twee jaar later, weer op Kerstmis, in de nacht van eerste op tweede kerstdag 1860. Onze overgrootmoeder Wilhelmina is dan 4,5 jaar. Van het grote verdriet heeft ze zeker iets meegekregen. En ze is haar vriendinnetje kwijt.

Er worden in Enschoot nog 4 kinderen geboren: Gerardus, Adrianus, een doodgeboren kindje en Johanna. In de loop van 1867, kort na de geboorte van Johanna verhuist het gezin naar Tilburg en gaat in de wijk Groeseind wonen. Daar wonen veel textielarbeiders die in de textiel fabrieken in het Goirke en de Hasselt werken. En waar textiel fabrieken zijn, zijn volders nodig. Wilhelmina, mijn overgrootmoeder heeft dus een belangrijk deel van haar jeugd (tot haar elfde jaar) in Enschoot gewoond.

Er worden op het nieuwe adres nog twee kinderen geboren: Arnold en Adriana.

Wilhelmina trouwt 20 september 1877 met Goof Konings en gaat met hem in de Hasselt wonen in zijn ouderlijk huis. Zij volgt op afstand hoe het haar ouders en haar broers en zussen vergaat. Het is een grote schok voor het gezin als moeder Petronella op 4 november 1888 om 6.30 uur in de morgen overlijdt. Ze wordt ruim 55 jaar oud.

Complete uittocht

Vanaf dat moment begint het gezin leeg te lopen, zowel vader als kinderen vertrekken:

- Janus trouwt op 16 mei 1880 te Tilburg met Maria Lucia Cools (1868 te Woensel)

Mijn overgrootvader Godefridus Konings is getuige.

Janus is een beweeglijk persoon: in 1890 woont hij in Tilburg in de wijk Veldhoven op nummer K 538f. In 1893 bevindt hij zich met zijn gezin in Limmel. Twee jaar later verblijft hij in Meenen (B), om in 1898 weer terug in Tilburg te zijn. Maar niet voor lang. In 1899 vertrekt hij naar Halluin (Fr). Het Vlaamstalige Meenen en het Franstalige Halluin liggen op de zuidgrens van België. Ze zijn aan elkaar vastgegroeid en vormen samen een stedelijk geheel met een uitgebreide textielindustrie. Janus komt uiteindelijk weer terug naar Tilburg en overlijdt daar op 9 maart 1947, 83 jaar oud.

- Johanna trouwt 30 oktober 1889 met Adrianus van Dun. Ze overlijdt 17 juli 1915 in haar woning aan het Goirkeplein.
- Gerard trouwt op 7 mei 1890 te Tilburg met Maria Desmares, geboren te Tilburg op 25 februari 1869. Mijn overgrootvader Goof Konings, 37 jaar, is een van de getuigen bij het huwelijk. Gerard sterft te Udenhout op 5 april 1949 op 78-jarige leeftijd.
- Vader Lambertus, 60 jaar oud, hertrouwt 7 juli 1890, 1,5 jaar na het overlijden van zijn vrouw en precies 14 dagen na het huwelijk van zijn zoon Gerard, met de 46-jarige Clasina Smolders (1844), eveneens woonachtig in de wijk Groeseind en trekt bij haar in. Lambertus overlijdt op 4 maart 1895 na ongeveer 5 jaar huwelijk. Clasina is dan 51 jaar.
- Arnold trouwt op 22 april 1891 met Mechelina van de Wouw, geboren op 18 december 1868 te Tilburg. Hij overlijdt op 34-jarige leeftijd op 23.10.1904 in zijn huis in de wijk Groeseind (zie tekst onder de kop "Oorlogsdrama").
- Adriana Hersmis wordt in Tilburg geboren in wijk Goirke en overlijdt op 18 augustus 1952. Zij trouwt op 07.11. 1894 met Adrianus van Amelsfoort.

Adriana Pape-Janssens is nog in leven als haar dochter Petronella overlijdt. Ze maakt ook mee dat haar schoonzoon Lambertus na het overlijden van haar dochter, hertrouwt met Clasina Smolders. Adriana zal 24 november 1891 om 11.00 's avonds op 90-jarige leeftijd te Tilburg overlijden in haar woning in de wijk Veldhoven.

Mijn overgrootmoeder Wilhelmina Hersmis is 34 jaar oud als haar vader hertrouwt. Haar stiefmoeder is slechts 12 jaar ouder dan zij.

Oorlogsdrama

Arnoldus Lambertus Hersmis en zijn vrouw worden in 1944 door het noodlot getroffen. Hun dochter

Mechelina Petronella geboren op 7 maart 1926, komt op 18-jarige leeftijd om door oorlogsgeweld. Mechelina is dienstbode bij kapper Somers die in de Van Hogendorpstraat 135 woont. We lezen in de rubriek "De tweede wereldoorlog in Tilburg" van het Regionaal Historisch Archief van Tilburg: *"Zaterdag 8 juli 1944 kort voor middernacht, raakte een Duitse bommenwerper bij het passeren van Tilburg in moeilijkheden. Het toestel vloog vanuit het zuidwesten in de richting van de Hasseltstraat en de Hasseltse kerk. Waarschijnlijk om hoogte te winnen liet het kort voor het bereiken van de Hasseltstraat twee magnetische mijnen vallen in een korenveld, achter het fabrieksgebouw van de firma Bern. Pessers, nabij de Van Bylandtstraat. Het toestel wist de Hasseltse kerk nog te ontwijken, draaide naar links en stortte neer in de tuin naast Van Hogendorpstraat 135 dat is het woonhuis van kapper Somers. Een deel van de woning werd weggeslagen. Het vliegtuig, pand 135 en het daarnaast gelegen pand 133 vlogen in brand.*

De bewoners van 133 konden zich nog redden maar voor de bewoners van 135 was het te laat. Nadat de brand geblust was, werden vijf lichamen geborgen, die van kapper Somers en zijn gezin en die van de bij hem inwonende dienstbode Mechelina Hersmus."

Belangrijke feiten uit het leven van Wilhelmina Hersmis

Uit gesprekken die we in 2004 hebben gevoerd met de zussen Rika (Henrica) en Rietje (Maria) Konings, dochters van Marinus Konings, zoon van Wilhelmina, komt het beeld naar voren van een niet al te aardige vrouw.

Rika herinnert zich haar oma als een stug en weinig hartelijk mens. *"Oma had een grote rode bank waarop we moesten klimmen als we op bezoek kwamen. En stilstaan natuurlijk!"*

Een ander familielid, Marcel Konings, vertelt dat zijn vader zijn oma juist heel aardig vond.

Misschien is het beter niet teveel uit te gaan van persoonlijke herinneringen, maar de feiten te laten spreken. Als je een ouder iemand vraagt wie hij is, dan begint hij zijn levensverhaal te vertellen. De omstandigheden waarin hij heeft geleefd, de prettige en vreugdevolle gebeurtenissen die hij heeft meegemaakt en wat hij heeft geleerd en gedaan, hebben immers zijn leven getekend en van hem gemaakt wie hij is.

Samen met bovenstaande flarden uit de herinneringen van enkele ooggetuigen willen we de verzamelde feiten voor zichzelf laten spreken en de contouren van de jeugd-jaren van mijn overgrootmoeder Wilhelmina Hersmis reconstrueren.

Als je het oudste kind bent van de oudste zoon, dan sta je bovenaan de familiepiramide en maak je alle ontwikkelingen en gebeurtenissen in het gezin en de familie mee. En als je in een tijd leeft van enorme veranderingen, zowel demografisch, economisch als medisch dan is je leven niet saai ondanks allerlei onzekerheden.

Tilburg in de tweede helft van de 19^e eeuw

In 1856, het geboortjaar van Wilhelmina, is Tilburg een stad die op vele fronten een snelle ontwikkeling doormaakt.

Er wordt begonnen met de verbouwing van de Lancierskazerne aan de St. Josephstraat tot wolweverij voor de familie Van de Bergh-Krabbendam. In hetzelfde jaar wordt het Kasteel van Tilburg door de familie Van Hogendorp verkocht en een paar jaren later gesloopt om plaats te maken voor nog een wollenstoffenfabriek. Als direct gevolg van de mechanisatie van de wolindustrie groeien smederijen uit tot metaalfabrieken.

In 1860 wordt op de Heuvel een telegraafkantoor geopend en stemt de Tweede Kamer in met de aanleg van een spoorlijn Breda–Maastricht via Tilburg. In 1863 is die treinverbinding een feit. In 1867 wordt de spoorlijn met Turnhout, in de volksmond "t Bels Lijntje" genoemd, feestelijk in gebruik genomen. Dit lijntje is heel belangrijk voor de Brabanders: het zuiden wordt beter bereikbaar. In 1860 zijn de grote rivieren in cultureel, taalkundig en godsdienstig opzicht veel grotere barrières dan de grens met België. Antwerpen ligt ineens binnen handbereik.

Bevolkingsexplosie

Tilburg telt op dat moment ongeveer 16.000 inwoners. De bevolking en de industrie groeien echter gigantisch snel. Tussen 1860-1870 neemt de bevolking toe met maar liefst 36%! Deze bevolkingsexplosie voltrekt zich in heel Noord-West Europa.

Belangrijkste redenen voor deze bevolkingsexplosie zijn:

- de verbetering van de medische voorzieningen waardoor de kindersterfte daalt
- minder mensen overlijden aan besmettelijke ziekten door verbetering van de kwaliteit van huisvesting, voeding en hygiëne
- mensen blijven langer leven
- sociaal-culturele en godsdienstige condities blijken hardnekkig

Het verwekken van veel kinderen is tot nu toe altijd nodig geweest om voldoende inkomen te hebben om als gezin te kunnen leven. Kinderen zijn ook een garantie op zorg als je oud bent geworden. Omdat door kindersterfte veel kinderen op zeer jonge leeftijd overlijden, is het zaak een groot aantal kinderen te verwekken. Ook de groeiende vraag naar arbeidskrachten houdt de bevolkingstoename gaande: er is volop werk, dus loont het hebben van kinderen.

Het zal nog geruime tijd duren voordat het voortplantingsgedrag zich wijzigt en de gemiddelde gezinsgrootte gaat afnemen. De komst van voorbehoedsmiddelen en de invoering van de AOW zorgen er definitief voor, dat gezinsplanning en een ouderdagsvoorziening voor iedereen mogelijk wordt en het hebben van kinderen geen economische noodzaak meer is.

In 1866 worden in Tilburg 35 wollenstoffenfabrieken met stoomaandrijving geteld. Er werken daar in totaal 2120 arbeiders. Daar komen nog 2350 thuiswevers en -stopsters bij. Verder zijn er nog vier ververijen en twee fabrieken waar stoommachines worden gemaakt.

Om het plaatje compleet te maken vermelden we dat er in dat jaar 304 winkeliers, 155 schoenmakers, 73 broodbakkerijen, 70 kleermakers, 51 timmerlieden, 38 smeden, 33 leerlooierijen, 27 slagerijen, 27 metselaars en 21 schilders actief zijn. We zien naast het aantal wevers vooral het aantal fabrieksarbeiders explosief toenemen ten koste van de landbouw: fabrieksarbeid wordt beter betaald.

In de zomer van 1866 ontstaat er in grote delen van Europa een cholera-infectie die zal uitgroeien tot de grootste epidemie van de 19^e eeuw. In oktober 1866 is de epidemie op zijn hoogtepunt. In Tilburg worden 64 mensen ernstig ziek waar er 33 van overleden. Dat is 50%! Gelukkig zijn er in de families Hersmis en Pape (voor zover we weten) geen doden te betreuren.

De belangrijkste uit het leven van Wilhelmina op een rij

Wilhelmina heeft bij haar geboorte een flink aantal ooms en tantes van vaderskant. En ze zijn allemaal erg jong. De oudste is tante Martina. Zij is 21 jaar. Alle andere ooms en tantes Hersmis zijn jonger! Met uitzondering van oom Willem die is dan al 24 jaar. Maar dat is een geval apart.

We geven een opsomming van de belangrijke familiegebeurtenissen uit het leven van Wilhelmina, vanaf het moment dat zij ongeveer 4 jaar is en zich bewust is van wat er om haar heen gebeurt. We vermelden volledigheidshalve ook de memorabele momenten uit de families Hersmis en Pape nadat Wilhelmina is getrouwd met Goof Konings.

Overzicht

21.11.1859	Opa Pape overlijdt, 51 jaar oud. Wilhelmina is 3,5 jaar
25.12.1858	Zus Adriana wordt geboren
26.12.1860	Zus Adriana overlijdt
30.09.1861	Broer Gerard wordt geboren. Wilhelmina is 6 jaar
14.01.1864	Broer Adrianus wordt geboren. Wilhelmina is 7,5 jaar
27.07.1866	Oom Jan Hersmis vertrekt naar Staphorst. Wilhelmina is 10 jaar
13.04.1867	Zus Johanna wordt geboren. Wilhelmina is 10 jaar.
12.10.1869	Oma Willemijn Hendriks overlijdt. Wilhelmina is dan 13 jaar
22.11.1869	Broer Arnold wordt geboren. Wilhelmina is 14 jaar
14.02.1870	Tante Martine trouwt in Antwerpen. Wilhelmina is bijna 14 jaar.
06.11.1871	Nichtje Gertruda wordt geboren, dochter van tante Wilhelmina Hersmis. Wilhelmina is 15 jaar.
09.11.1871	Nichtje Wilhelmina wordt geboren en overlijdt na enkele maanden
03.11.1872	Tante Geertrui Hersmis vertrekt naar Antwerpen
17.10.1873	Oom Hendrik Hersmis sterft 21 jaar oud. Wilhelmina is 17 jaar. Tussen haar 17-21 levensjaar gebeurt het volgende:
05.11.1873	Tante Johanna de vrouw van oom Andries Pape overlijdt.
07.11.1873	Opa Arnold Hersmis, neefje Alfons en oom Roelof emigreren naar Antwerpen
08.01.1874	Oom Andries Hersmis hertrouwt met Johanna van Rijen
12.12.1874	Neef Gerardus, zoon van Andries Pape wordt geboren
15.05.1877	Louis Pape wordt geboren. Zoon van Andries Pape
20.09.1877	Wilhelmina trouwt, 21 jaar oud, met Goof Konings
04.11.1888	Petronella Janssens, de moeder van Wilhelmina, overlijdt 55 jaar oud. Wilhelmina is dan ruim 32 jaar.
30.10.1889	Zus Johanna trouwt Adrianus van Dun.
07.05.1890	Broer Gerardus Cornelius trouwt met Maria Desmares

Tussen haar 34ste en 35ste levensjaar krijgt Wilhelmina het zwaar: Haar vader en beide grootvaders overlijden

Mei 1890	Opa Arnoldus overlijdt, ongeveer 85 jaar oud.
07.05.1890	Broer Gerard trouwt Maria Desmares

16.05.1890	Broer Adrianus G.M. trouwt met Maria Lucia Cools
21.05.1890	Vader Lambertus hertrouwt met Clasina Smolders
22.04.1991	Oom Arnold Hersmis trouwt Mechelina van de Wouw
24.11.1891	Oma Pape overlijdt op 90-jarige leeftijd
07.11.1894	Zus Adriana trouwt Adrianus van Amelsfoort
04.03.1895	Vader Lambertus overlijdt op 51-jarige leeftijd
28.06.1900	Oom Jan van Oosterhout overlijdt Wilhelmina is 44 jaar
18.04.1902	Oom Willem Hersmis overlijdt
23.10.1904	Broer Arnold overlijdt op 34-jarige leeftijd
17.07.1915	Zus Johanna Maria Gertruda overlijdt op 48-jarige leeftijd

Tot slot

Het is een boeiende en soms verrassende zoektocht geweest naar de familiale achtergronden van de jonge Mien Hersmis die in 1877 trouwt met Goof Konings en mijn overgrootmoeder wordt. Door ons te verdiepen in de achtergronden van de families Hersmis en Pape hebben we beter zicht gekregen op de aard en omvang van de rijke bagage aan herinneringen, ervaringen en voorbeelden die Mien meebrengt naar de familie Konings.

Het is heel bijzonder te ontdekken dat de basis van het leven van Wilhelmina is gelegd door twee infanteristen die elkaar bij toeval treffen in Tilburg tijdens de voorbereidingen voor de 10-daagse veldtocht van 1831 en dikke vrienden worden.

Het verhaal van de volwassen Mien Hersmis in haar rol van mevrouw Konings, echtgenote en moeder in het gezin Konings-Hersmis, wordt verteld in het verhaal "*De Lantaarnopsteker*" waarmee "Wapengekletter in Tilburg" een nauwe samenhang vormt.